

SOCIÁLNĚ PROSTOROVÁ DIFERENCIACE VE SROVNÁNÍ EVROPSKÝCH POSTSOCIALISTICKÝCH MĚST¹

Iva Tichá, Kamila Vondroušová

Shrnutí:

Cílem tohoto článku je srovnání procesu sociálně prostorové diferenciaci dvou evropských postsocialistických měst – české Ostravy a německého Halle (Saale), se zaměřením na mechanismy, jimiž k tomuto procesu dochází, na příčiny vzniku, vývoje a případného zániku sociálně vyloučených lokalit, včetně specifických problémů a nástrojů používaných při jejich řešení. Objektem výzkumu je město Ostrava a město Halle (Saale), která jsou zkoumaná na základě analýzy vybraných ukazatelů z dostupných censů za rok 2011 a provedeného terénního šetření. Práce využívá metod kvantitativního i kvalitativního výzkumu, prostřednictvím analýzy dat z cenzovních šetření, analýzy dokumentů, semistrukturovaných interview s místními aktéry a terénního šetření. V rámci výzkumu je pozornost věnována hlavním faktorům negativních důsledků sociálně prostorové diferenciaci, jimiž jsou především industrializace, na ní navazující bytová výstavba (kvalita a vlastnická struktura bytového fondu), změny v oblasti sociální politiky a etnické menšiny žijící na území města.

Klíčová slova: Sociálně prostorová diferenciaci, Ostrava, Halle (Saale), sociálně vyloučená lokalita, bydlení.

Abstract:

SOCIO-SPATIAL DIFFERENTIATION IN COMPARISON OF EUROPEAN POST-SOCIALIST CITIES

The aim of the article is to compare the process of socio-spatial differentiation in two European post-socialist cities – Ostrava, Czech Republic and Halle (Saale), Germany. We focus on the mechanisms of the process and on the formation, development and potential decline of socially excluded localities, including specific problems and tools to solve them. The research object are the cities of Ostrava and Halle (Saale) which are studied on the basis of analysis of selected indicators from available censuses from 2011 and from a conducted field research. We make use of quantitative as well as qualitative research methods, data analyses from the censuses, document analyses, semi-structured interviews with local participants, and the field research. We pay attention to the principal factors of the negative consequences of the socio-spatial differentiation, i.e. industrialization, follow-up housing construction (the quality and ownership structure of the housing stock), changes in social policy, and ethnic minorities living in the city.

Keywords: Socio-spatial differentiation, Ostrava, Halle (Saale), socially excluded localities, housing.

1 Tento článek vychází z výzkumného projektu Rozšíření a rozvoj výzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07 / 2.3.00 / 20.0080.

Úvod

Předkládaný text reflektuje požadavek výzkumu sociálně prostorové diferenciace, který vzešel z aktuálních potřeb řešení problematiky sociálně vyloučených lokalit v prostoru evropského města (Steinfuhrerová, 2003, Temelová, Ouředníček, 2011). Současná města a jejich obyvatelé neustále čelí vzájemnému působení ekonomických, sociálních, politických a kulturních faktorů ve společnosti, což často vede k sociálním problémům souvisejícím s rostoucí nezaměstnaností, prohlubující se chudobou a polarizací společnosti (také Mareš, Horáková, Rákoczyová, 2008). Při překročení přirozené míry těchto problémů v jednotlivých lokalitách se narušuje sociální soudržnost tamního obyvatelstva a zvětšuje se propast mezi jejich vzájemným a prostorovým soužitím. Přirozený proces sociálně prostorové diferenciace obyvatel se tak překlápá do segregačních procesů, jež vedou ke vzniku sociálně vyloučených lokalit ve městech.

V předkládaném článku jsou publikovány výsledky komparativní případové studie se zaměřením na popis a hodnocení vybraných ukazatelů sociální diferenciace, porovnání identifikovaných segregovaných lokalit a přístupů k jejich řešení. Pozornost je věnována hodnocení diferenciačních mechanismů vedoucích k segregaci obyvatel, na příčiny vzniku, vývoje a případného zániku vyloučených lokalit, včetně specifických problémů a nástrojů používaných při jejich řešení.

Pro realizaci výzkumu byla metodou účelového výběru vybrána populačně podobná města dvou evropských zemí, a to česká **Ostrava** a německé **Halle (Saale)**. Obě vybraná města mají nepochybně společné rysy, vzniklé v kontextu historického a strukturálního vývoje. Po druhé světové válce se Ostrava i Halle (Saale) rozvíjely ve specifických socialistických společnostech jako významná průmyslová centra. Základní parametry zkoumaných měst byly komparovány v následujících charakteristikách: historický vývoj a strukturální změny, problémy v průběhu transformace, počet obyvatel, očekávané podobné sociální problémy a existence vyloučených lokalit.

Cílem výzkumu bylo srovnání logiky a dynamiky procesu sociálně prostorové diferenciace obyvatelstva v obytných částech dvou vybraných evropských měst. V Ostravě i v Halle (Saale) lze identifikovat lokality se sociodemografickými diferenciemi, které v těchto městech vedou ke specifickým formám sociálně prostorové diferenciace.

Objektem výzkumu jsou obě města v administrativním členění jednotlivých městských obvodů či částí. V Ostravě je proces sociální diferenciace hodnocen na úrovni 23 městských obvodů, v Halle (Saale) na úrovni 43 městských částí.

Předmětem výzkumu je hodnocení procesu a důsledků sociálně prostorové diferenciace v daných městech, zkoumaných na základě analýzy vybraných ukazatelů z dostupných censů za rok 2011, Úřadu práce a provedeného terénního šetření.

Hlavní výzkumná otázka je formulována v závislosti na cíli výzkumu: Jaký je skutečný vývoj, stav a přístupy k řešení sociálně prostorové diferenciace v Ostravě a v Halle (Saale)?

Z hlavní výzkumné otázky byly následně formulovány dílčí podoblasti výzkumu, řešící následující problematiku: sociální a demografickou strukturu obyvatel jednotlivých městských částí vybraných měst; nejvyšší míru podobnosti jednotlivých městských částí z hlediska indikátorů sociálně prostorové diferenciace; příčiny a důsledky vzniku, vývoje a zániku identifikovaných sociálně vyloučených lokalit; faktory působící na proces sociálně prostorové diferenciace; přístupy a nástroje, které jsou užívány k řešení nežádoucí míry sociálně prostorové diferenciace v tomto území.

Teoretický rámec pro studium sociálně prostorové diferenciacie

Vývoj měst probíhal kontinuálně a rozmístění obyvatel v prostoru vždy reflektovalo historické souvislosti rozvoje městského prostoru. Prvním zdrojem sociálně prostorových disparit byla ve většině evropských měst historicky zděděná nerovnost obytných zón (Steinführerová, 2003).

„V zemích s výraznou třídní strukturou společnosti dochází k prostorové segregaci tříd uvnitř měst a vznikají území, která se navzájem liší nejen druhem budov, ale také sociálním profilem bydlících“ (Musil, 1967: 161). Typickým rysem třídní společnosti je skutečnost, že rodiny stejného nebo podobného sociálního postavení bydlí v sousedství. Třídní rozdíly se projevují polohou, druhem, velikostí a kvalitou bytu, stavem budovy a ve velké míře také kvalitou okolí. Vyšší vrstvy bydlí obvykle v nejkvalitnějších polohách měst, kdežto nižší třídy obývají většinou území s hustou zástavbou a méně kvalitními podmínkami pro život. „Adresa bydliště se tak stává součástí třídní symboliky, která má v anonymních městských společnostech neobyčejně velký význam“ (Musil, 1967:162). Proces sociálně prostorové diferenciacie obyvatel je tak dán vztahem mezi sociální a prostorovou vzdáleností, jež jsou nevyhnutelně spojeny, a územní vzdálenost je tak často ukazatelem vzdálenosti sociální. Tato myšlenka je také základním principem ekologického výkladu města (Park, 1926).

Během svého dlouhého vývoje zaznamenal tento přístup řadu změn, jež v dostatečné míře popisuje Musil ve svém článku „Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950-2000“ (Musil, 2003). Myšlenky sociálně-ekologického přístupu dále v České republice rozvíjeli také např. L. Sýkora (1996), M. Ouředníček (2005), J. Temelová a L. Sýkora (2005), A. Burjanek (1997) a další.

Za významného představitele tohoto proudu považovat také např. městského sociologa J. Friedrichse, který pro popis sociálně prostorové struktury města využívá tří kategorií sociální diferenciacie (Friedrichs, 1978): 1. procesy *funkční diferenciacie* lidských činností a ploch sídel na základě specializace a dělby práce; 2. *sociální nerovnosti* spojené s globálními sociálními systémy; 3. *prostorově podmíněné nerovnosti*, způsobené rozdíly v poloze bydlišť a pracovišť.

Novější pohled na teoretická východiska klasické sociální ekologie nabízí také britský sociolog P. Saunders, který považuje město za „*sociálně organizovanou jednotku*“ a sociální život ve městech je podle něj „*strukturován*“ jako produkt lidského jednání v hmotném světě, které je vědomé, nevědomé a do velké míry také závislé na dědictví minulých generací (Saunders, 2001: 36).

Dalším zajímavým odkazem je dílo Marcuse a van Kempena v jejich „*typologii prostorového uspořádání*“. Jejich koncept sice nevychází z teoretických pozic sociální ekologie, avšak nabízí zajímavou typologii sociálně prostorové struktury měst. Podle Marcuse a van Kempena (2000a: 3) se od sebe města podstatně liší na základě svého historického vývoje, stavebních forem, politických a ekonomických struktur, rasy, etnicity nebo postavením v mezinárodní ekonomice. Současné nelze podle těchto autorů v dnešních městech nalézt obecně platné „nové prostorové uspořádání“, ale lze pozorovat významné změny, které se na vývoji dnešních měst podílejí. Jedná se především o tyto faktory: zvyšující se význam strukturálního a prostorového vymezení jednotlivých částí měst; zvyšující se nerovnosti a ostřejší vymezení hranic mezi jednotlivými městskými částmi; vznik nových forem prostorových struktur v rámci jednotlivých městských částí (např. vznik gentrifikovaných rezidenčních čtvrtí, etnických enkláv či ghett apod.); vznik „zdi“ mezi jednotlivými městskými

částmi (a to bez ohledu na status jejich obyvatel); snaha o autonomizaci vybraných částí měst z pohledu podpory vnitřních vazeb pro fungující každodenní život svých obyvatel, bez nutnosti podpory vazeb s vnějším okolím (Marcuse, van Kempen, 2000b).

Z historického pohledu transformačního období postsocialistických měst bylo možné sociální diferenciaci obyvatel vnímat jako výsledek vzájemného působení ekonomických, sociálních, politických a kulturních faktorů ve společnosti. V průběhu komunistické periody byla společnost velmi nivelizovaná, založená na minimálních příjmových diferencích a minimálních rozdílech v oblasti bydlení. Po roce 1989 však došlo k významným změnám. Nově implementované principy tržní ekonomiky začaly generovat sociální problémy jako např. nezaměstnanost a s ní související chudobu, které byly v rámci socialistické společnosti uměle potlačovány. Výsledkem těchto společenských změn byly proměny v sociální stratifikaci, hodnotových orientacích obyvatelstva a jejich nerovnoměrné alokace v území.

Prioritami v době přechodu k tržnímu hospodářství byla především náprava vlastnických práv ve všech hospodářských sférách, včetně restitucí a privatizace bytového fondu. Ta se týkala především zchátralé bytové zástavby v centrech měst, jež často obývalo obyvatelstvo, které již v tomto období bylo možné označit za ohrožené sociální exkluzí. Noví či staronoví majitelé domů se snažili maximalizovat své zisky a minimalizovat náklady tím, že obyvatelům domů zvyšovali nájemné, nabízeli nové méně výhodné nájemní smlouvy nebo na základě „dohody“ zajišťovali bydlení v neatraktivních lokalitách s nízkou cenou nájmu. To vedlo k postupnému odlivu původních nájemníků do méně atraktivních částí měst, ve kterých začaly vznikat sociálně vyloučené lokality (rozhovor A. Krausová – expert na sociální politiku v ČR).

Sociálně prostorová diferenciaci obyvatel je v určité míře přirozená a funkční. Jestliže je však tato míra překročena, stává se závažným společenským problémem. Z tohoto důvodu je potřeba hledat příčiny sociálních rozdílů vedoucích k segregaci, a to především rozdíly založené na socioekonomickém postavení (profesi, vzdělání, příjmu, majetku), rasové, etnické či národnostní příslušnosti obyvatelstva, rozdíly založené na demografických charakteristikách (věku, fázi životního cyklu, velikosti rodiny a počtu vyživovaných dětí) a kulturních specifikách obyvatel (náboženství, způsobu života, kulturních zvyklostech) (Mareš, Horáková, Rákoczyová, 2008).

Metodologie komparativní studie

V rámci tohoto výzkumu je sociálně prostorová diferenciaci chápána „jako stav, který je výsledkem diferenciačních procesů“ (Macešková, Ouředníček, Temelová 2009: 3), přičemž důraz je kladen na projevy diferenciaci v městském prostoru (Blažek, Csank, 2007). Specifické projevy sociálně prostorové diferenciaci lze identifikovat také v kontextu smršťujících se měst, přičemž proces smršťování je dle Rumpela (2012) identifikovatelný na změně fyzické, ekonomické i sociální struktury města. Procesy sociálně prostorové diferenciaci se urychlily v období ekonomické transformace po sametové revoluci 1989.

Přestože je výzkum sociálně ekonomických nerovností jedním z častých témat sociálně orientovaného výzkumu, neexistuje v současnosti jednotný metodologický přístup k měření a kvantifikaci sociálně prostorové diferenciaci (Netrdová, Nosek, 2009). Cílem výzkumu sociálně ekonomických disparit by však neměla být pouze kvantifikace rozdílů mezi jednotlivými lokalitami, tj. polarizace struktury, ale zejména hodnocení polarizace v prostoru (Novák, Netrdová, 2011). Za pomoci vybraných ukazatelů by mělo být možné

charakterizovat proces sociálně prostorové diferenciace vybraných lokalit ve všech jeho fázích a oblastech. Mezi nejdůležitější oblasti patří především prostorové vymezení lokality, identifikace příčin vzniku sociálně vyloučené lokality, její dopravní a občanská vybavenost, popis důležitých sociodemografických ukazatelů místních obyvatel, charakteristika bytové situace či strategií vlastníků bytového fondu, migračních tendencí v dané lokalitě a specifických místních problémů (Kvasnička, 2010).

Identifikace sociálně vyloučených lokalit spočívá v označení území, na kterém se koncentrují vybrané sociální skupiny. Důležitým ukazatelem při identifikaci vyloučených lokalit je homogenita daného území. Při zjišťování míry sociálně prostorové diferenciace obyvatelstva lze využít celou řadu výzkumných metod a nástrojů. Dle Sýkory a Temelové (2005) lze k hodnocení sociálně prostorového rozmístění obyvatelstva přistupovat dvěma základními způsoby.

První způsob představují etnografické studie a popis sociálního klimatu jednotlivých částí města zaměřené na jejich specifika v kontextu města jako celku. Důležitým zdrojem informací pro tento typ kvalitativního výzkumu jsou terénní výzkumy, rozhovory, pozorování apod. Řada autorů zabývajících se problematikou sociálně prostorové diferenciace proto poukazuje na nutnost pracovat na co nejnižší možné měřítkové úrovni zkoumané lokality (Macešková, Ouředníček, Temelová, 2009).

Druhý přístup je založen na kvantitativním statistickém zhodnocení sociálně prostorové diferenciace a jejich důsledků, přičemž cílem je nalezení pravidelností, zobecňování zjištěných skutečností a vytváření modelů prostorového uspořádání daného území.

Pro kvantitativní statistické hodnocení sociálně prostorové diferenciace jsou hlavním zdrojem informací data z cenzů, sociálních a migračních statistik nebo statistik bydlení. Při výběru dat je nutné zvolit takové ukazatele, které přímo vyjadřují nebo ukazují na vyloučení sociálních skupin. Taková data jsou však často nedostupná, proto se využívá řada nepřímých ukazatelů, u nichž lze předpokládat, že doprovázejí sociální nerovnost, jako je například míra nezaměstnanosti nebo úroveň dosaženého vzdělání (Sýkora, 2010). Výsledky analýz sociálně prostorové diferenciace lze vyjádřit pomocí prostorového vzorce, kdy výstupem je kartogram vytvořený na základě lokalizačních kvocientů, faktorových a shlukových analýz (či jejich kombinací) nebo míry prostorové diferenciace, kdy výstupem je jedna hodnota charakterizující celé město (Temelová, Sýkora, 2005).

V rámci realizovaného výzkumu byly použity deduktivní metody, vycházející z kvantitativního přístupu. Výsledky analýz jsou zpracovány za pomoci prostorového vzorce, kdy výstupem je kartogram vytvořený na základě lokalizačních kvocientů a shlukové analýzy. Za použití těchto analytických nástrojů je lépe interpretovatelný rozsah a lokace sledovaných jevů v jednotlivých lokalitách vybraných měst. Na základě literatury (Sirovátka, 2003) bylo zjištěno, že sociálně prostorová diferenciace v podmínkách České republiky je spojena zejména se skupinou romských obyvatel, kteří se však v cenzovních šetřeních k této národnosti nehlásí. Dle výsledků SLDB z roku 2011 žilo na území Ostravy pouze 283 Romů (tj. 0,0009 %), avšak odhady neziskových organizací hovoří o mnohonásobně vyšších počtech. Stejně je tomu také v rámci celé České republiky, v níž se k romské národnosti hlásilo pouze 5135 občanů (tj. 0,0005%) z celkové populace. V podmínkách německého Halle (Saale) však problematika etnické segregace na území města vůbec neexistuje (rozhovor R. Sackmann Reinhold - Institut für Soziologie, Halle). Ve srovnání s ostatními německými městy dosahuje podíl cizinců na území Halle (Saale) pouze 3,8%, přičemž žádná z národnostních menšin není v tomto městě dominantní nebo problematická.

Při statistickém zpracování byla využita především metoda shlukové analýzy, jakožto významný zástupce vícerozměrných statistických metod (Hendl, 2004). Za nejvhodnější metodu hierarchického shlukování byla vybrána Wardova metoda, za základní interval vzdálenosti mezi objekty (míra podobnosti) byla použita vzdálenost euklidovská. Proces hierarchické klastrové analýzy využívá dekompoziční metodu (tzn., že objekty se postupně rozdělují do shluků, až nakonec každý objekt tvoří vlastní shluk). Z cenzovních šetření byly využity vybrané indikátory sociálně prostorové diferenciace dle Friedrichse (1978), popisující fyzické a geografické struktury města, funkční indikátory a sociální indikátory. Shluková analýza byla provedena prostřednictvím statistického softwaru IBM SPSS, verze 21.

Pro kvantitativní výzkum byla použita data z dostupných cenzů pro město Ostravu i Halle (Saale) za rok 2011, a z Úřadu práce (ukazatel „dávek hmotné nouze“ v Ostravě).

V rámci výzkumu byly proto použity také induktivní metody, vycházející z kvalitativního přístupu. V kvalitativním šetření probíhala obsahová analýza dokumentů, za využití všech dostupných zdrojů informací popisujících proces sociálně prostorové diferenciace v Ostravě a v Halle (Saale). Další užití metody byly pozorování a semistrukturované rozhovory, jejichž cílem bylo identifikovat a popsat negativní projevy sociální diferenciace v evropském městském prostoru.

Kvalitativní výzkum byl založen na studiu písemných dokumentů dostupných o vybraných sociálně vyloučených lokalitách v Ostravě (např. Gabal, 2006, Kvasnička 2010) a v Halle (Saale) (např. Schmahl, 2008). Analýza těchto pramenů umožnila upřesnění formulace výzkumných cílů a specifikaci problémů výzkumu. Díky studiu dokumentů byly vybrány lokality k následnému místnímu pozorování. Bylo využito dostupných úředních, veřejných i osobních dokumentů.

Při kvalitativním šetření bylo také použito metody semistrukturovaného interview se sedmi aktéry v Ostravě (viz tabulka č. 1 níže) a s pěti aktéry v Halle (Saale) (viz tabulka č. 2 níže), kteří participují na řešení důsledků sociálně prostorové diferenciace, bytové politiky, či s odborníky na veřejný a neziskový sektor. Všichni aktéři s realizací a zveřejněním rozhovoru souhlasili.

Tabulka č. 1 | Seznam respondentů semistrukturovaného interview v Ostravě

Titul, příjmení, jméno	Funkce, pracovní pozice
Mgr. Chytil Jan	koordinátor pro romské záležitosti, Magistrát města Ostravy, dříve pracovník neziskové organizace Bílý nosorožec
Mgr. Mariánek Michal	náměstek primátora, Magistrát města Ostravy
Mgr. Matýsek Zdeněk	vedoucí odboru sociálních věcí, Městský obvod Slezská Ostrava
Mgr. Krausová Anna, Ph. D.	dobrovolník v o.p.s. Vzájemné soužití, odborná asistentka pro výuku teorií a metod sociální práce, Ostravská univerzita
Červeňák Dušan	romský asistent, Městský obvod Moravská Ostrava a Přívoz
Mgr. Lasevič Jan	pracovník odboru sociálních věcí, Městský obvod Slezská Ostrava
Mgr. Mikulec Marek, Ph.D.	expert na problematiku sociálního bydlení, Magistrát města Ostravy

Zdroj: Vlastní zpracování

Tabulka č. 2 | Seznam respondentů semistrukturovaného interview v Halle (Saale)

Titul, příjmení, jméno	Funkce, pracovní pozice
Prof. Dr. Sackmann Reinhold	Institut für Soziologie, Halle (Saale)
Dr. Grossmann Katrin	UFZ-Helmholtz Centre for Enviromental Research, Halle (Saale)
Mally Konstanze	Stadtentwicklung und Umwelt, Fachberiech Planen, Stadt Halle (Saale)
Dr. Knabe Susanne	Martin Luther Univerzität Halle, Institut für Geowissenschaften und Goographie, Sozialgeographie, Halle (Saale)
Dipl.-Soz. Jaeck Tobias	Zentrum für Sozialforschung Halle (Saale)

Zdroj: Vlastní zpracování

Rozhovory byly zaměřen na čtyři hlavní oblasti týkající se vnímání existence sociálně prostorové diferenciacie, jejich důsledků, na hlavní faktory tohoto procesu a používané přístupy k jejich řešení. Kvalitativní sběr dat za pomoci semistrukturovaného interview a pozorování probíhal v průběhu podzimu roku 2013, s tím že rozhovory byly nahrávány na diktafon, následně přepsány v programu F4 a analyzovány v programu MAXQDA. Současně bylo šetření doplněno o semistandardizované pozorování ve vyloučených lokalitách za využití záznamového archu pro určité segmenty pozorování (např. charakteristika bytového fondu, čistota veřejného prostoru, devastace veřejných prostor a infrastruktury, projevy vandalismu apod.).

Případová studie Spolková republika Německo – Halle (Saale)

Na proces sociálně prostorové diferenciacie mělo významný vliv sjednocení Německa v 90. letech 20. století. Východní a západní Německo měly v období před sjednocením zcela odlišný socioekonomický charakter. Východní Německo prošlo zcela odlišným strukturálním vývojem než další postsocialistické země, neboť zde byly téměř přes noc etablovány čistě kapitalistické principy západního Německa. Zároveň byl převzat také ústavněprávní systém západního Německa, a tak východní část země nemusela politicky experimentovat, jako vlády v ostatních postkomunistických zemích. S touto transformací souvisela také významná ekonomická pomoc bývalé NDR. V květnu roku 1990 „západoněmecká“ marka stanovena jako jediné platidlo v NDR. K 1. červnu byly platy východoněmeckých občanů převedeny nereálným poměrem 1:1, přestože ve východní části byla produktivita práce rozhodně nižší, než na západě. Sjednocení se týkalo měny, platů a dokonce i sociálních příspěvků. Do východního Německa proudily stamiliardy marek, ale až 80% těchto finančních prostředků pohltily sociální příspěvky a podpora v nezaměstnanosti. Nezaměstnanost v nových spolkových zemích dramaticky rostla a dodnes převyšuje hodnoty starých spolkových zemí (Junek, 2006).

Ve východním Německu se transformace týkala také privatizace průmyslových podniků. Ve většině případů se jejich vlastníky staly podniky ze západu, které měly stejné oborové zaměření. Tyto podniky však neměly většinou zájem na růstu konkurenceschopnosti východoněmeckých firem, a proto do nich neinvestovaly, ale spíše omezovaly jejich výrobu, nebo je rovnou uzavíraly. To vedlo k vysoké migraci východních Němců

do starých spolkových zemí, kde byla vyšší naděje na získání lepšího pracovního místa za vyšší mzdu. Do starých spolkových zemí tak průběžně odešlo cca 5 mil. východních Němců (Landler, 2004). Sjednocení Německa přineslo východním Němcům také poměrně štědrý sociální systém západního Německa, který je příliš nemotivoval k pracovní aktivitě.

Východní Německo tak sice mnohem rychleji než jiné postsocialistické země dospělo k reformám systémů na demokratickém a tržně ekonomickém principu, avšak jeho obyvatelé si velmi rychle zvykli na rozsáhlou finanční pomoc ze západu (Junek, 2006). Takovýto vývoj se stal pro německou ekonomiku neudržitelný, proto bylo nutné přistoupit k významným reformám na poli sociální podpory a pracovního trhu. Zásadní reformou ovlivňující proces sociálně prostorové segregace bylo přijetí „Zákonů pro moderní služby na pracovním trhu“, označované jako Hartz I - IV² (Junek, 2006), jejichž základním principem bylo zjednodušení systému vyplácení podpor a omezení výdajů na sociální dávky.

V samotném městě Halle se na procesu sociálně prostorové diferenciaci významně podílel jeho historický vývoj, především z hlediska lokalizace chemického průmyslu do této oblasti. Již v roce 1950 bylo město Halle (Saale) považováno za centrum chemického průmyslu Německé demokratické republiky, což vedlo v následujících 20ti letech k výstavbě 15 000 nových bytů především v jižní a severní části Halle (Saale). Halle Süd bylo prvním panelovým bytovým komplexem ve městě s výškovými budovami.

Později byla vystavěna také nová bytová oblast Halle Nord s tím, že následovala extenzivní výstavba bytů na předměstích. Přičemž původní zástavba vnitřního historického města byla dlouhodobě zanedbávána.

V roce 1963 rozhodlo politické vedení o výstavbě „města pro pracovníky zaměstnané v chemickém průmyslu“ Halle West. Založení města bylo součástí rozvoje chemického průmyslu v regionu. Základy pro rozvoj čtvrti byly položeny v červnu roku 1964 s tím, že na konci výstavby zde mělo žít cca 70 000 obyvatel. V roce 1967 byla obytná území na západě města správně oddělena jako samostatné „socialistické modelové“ město Halle Neustadt. Díky rozvoji průmyslu a zvyšující se poptávce po bytech, se z této oblasti stalo „město“ se 115 000 obyvateli. V roce 1972 byl položen základní kámen pro další sídliště Halle Süd II, kde bylo vystaveno cca 8000 bytových jednotek. V roce 1979 začala výstavba velkého sídliště Silbrehöhe v jižní části města. Lokalita však nebyla příliš atraktivní, a to především díky své poloze mezi kasárnami a tramvajovou tratí. Na rozloze 580 hektarů bylo vystavěno cca 10 000 bytových jednotek (Walossek, 2006).

Po znovusjednocení Německa došlo ve vývoji města k významným v oblasti bydlení obyvatel. Od roku 1990 vznikaly nové bytové oblasti v okrajových částech Halle (Saale). Jednalo se především o rodinné, řadové a menší městské domy. To také vedlo k vystěhování obyvatel z neatraktivních částí vnitřního města a z panelových sídlišť. V severozápadní části Halle (Saale) postupně vznikl univerzitní komplex a všeobecně se hospodářské priority přesunuly k sektoru vzdělávání a služeb (rozhovor S. Knabe - Institut für Geowissenschaften und Geographie, Halle).

Starší bytová zástavba, především ve vnitřním městě a jeho blízkém okolí, byla po roce 1990 restituována a privatizována, a téměř všechny domy prošly rekonstrukcí. Tento domovní a bytový fond v současnosti není vnímán jako prostor vyvolávající proces

2 Jde o koncepci zákonů, pro kterou se zažil název podle předsedy komise pro moderní služby na pracovním trhu Petera Hartzze.

sociální diferenciace v negativistickém pojetí. Větší roli než typ zástavby zde má image dané lokality a její vzdálenost od vnitřního města. Typickým příkladem průběžné dlouhotrvající revitalizace je městská část Glaucha, která se svou polohou nachází za hranicí centra města, přičemž se po rekonstrukci domovního fondu stala vyhledávanou lokalitou středních vrstev obyvatel (Schmahl, 2008).

Problémy související se sociálně prostorovou diferenciací se soustředily především v lokalitách sousedících s průmyslovými areály, jejichž výstavba vycházela z představy modelového socialistického města. Doba, kdy byly byty na sídlištích předávány nájemníkům, se následně silně projevila na procesech sociálně prostorové diferenciace (Schmahl, 2008).

Hlavní faktory sociálně prostorové diferenciace v Halle (Saale)

Za hlavní faktory procesu sociálně prostorové diferenciace v Halle (Saale) lze považovat především procesy spojené s transformací po sjednocení Německa, a z ní vyplývající nezaměstnanost, depopulaci a trh s byty (rozhovor R. Sackmann - Institut für Soziologie, Halle).

Vysoká míra nezaměstnanosti v 90. letech vedla k masové depopulaci, díky které přišlo Halle (Saale) během posledních dvaceti let o téměř 100 000 obyvatel, čímž se město začalo smršťovat. Odliv obyvatel z Halle (Saale) nebyl nahrazen přílivem nových obyvatel, např. cizinců a jiných etnických či národnostních menšin. S depopulací souvisel také nadbytek bytů, který se projevil zejména v oblastech panelových sídlišť. Město Halle (Saale) se tak muselo vypořádat s neatraktivními, vylicidněnými lokalitami, což vedlo k zapojení města Halle (Saale) do iniciativy „Stadumbau Ost“ (Obnova měst na východě). Díky této iniciativě, a za finanční podpory spolkové vlády, tak bylo možné nejméně atraktivní sídliště ve městě Halle (Saale) zbourat. Ostatní části panelových sídlišť, které jsou majetkem komunálních bytových společností, bylo možné sanovat³ a tím zabezpečit dostatek kvalitního bydlení pro obyvatele (Schmahl, 2008).

Dalším významným faktorem sociálně prostorové diferenciace byla vlastnická struktura bytového fondu ve městě Halle (Saale), a s ní související trh byty po roce 1989. Majoritními vlastníky bytového fondu v oblastech s projevy sociálně prostorové diferenciace jsou od doby jeho výstavby především komunální bytové společnosti. Ve městě Halle (Saale) je za nejvýznamnější z nich možné považovat GWG a HWG. HWG uplatňující vlastnická práva po celém městě Halle a GWG, která byla majitelem domů v původně samostatném Neustadtu. HWG⁴ je komunální bytovou společností, která vlastní většinu bytového fondu v panelové zástavbě města. V rámci privatizací a „Zákona o starých dlužích“ (tzv. „Altschuldenhilfegesetz“) byla tato městská společnost po sjednocení Německa nucena privatizovat minimálně 15% plochy svého bytového fondu do rukou nájemníků nebo jiných bytových společností. HWG privatizovalo především byty v oblasti vnitřního města, nikoliv byty na sídlištích. Společnost HWG prováděla v průběhu 90. let minulého století především vnější sanace svého bytového fondu (v oblasti Silbrehöhe a Südstadtu) a minimalizovala investice do změn vnitřního půdorysů bytů. V současnosti se zaměřuje

3 V německé literatuře se pojem „Sanierung“ běžně používá v kontextu rekonstrukce bytového fondu.

4 Hallesche Wohnungsgesellschaft mbH

především na sanaci svého bytového fondu ve vnitřním městě. Dnes společnost vlastní 2 typy bytového fondu - nesanované byty (částečně sanované) bytové jednotky a atraktivní, zcela sanované byty (Walossek, 2006).

Od kvality a typu bytového fondu se odvíjí výše nájemného a socioekonomické složení nájemníků. Nesanované byty vyhledávají především domácnosti s nízkým příjmem. V současnosti se jedná především o domácnosti jednotlivců či dvojic. Tato bytová společnost se potýká s problémem pronájmu větších bytů (3+1 a větších), proto využívá následující strategii. Například třípokojový byt pronajímá za cenu dvoupokojového, přičemž třetí místnost v bytě nechá nájemci k dispozici, avšak odstaví ji od přívodu tepla, které je nájemníkům hrazeno ze sociálních dávek. Atraktivnější, zcela sanované byty panelových sídlišť, naopak vyhledávají „střední vrstvy“ obyvatel města. Tato nabídka však nedokáže konkurovat částečně sanovaným bytům ve vnitřním městě (rozhovor K. Mally – Stadtentwicklung und Umwelt, Fachbereich Planen, Stadt Halle).

GWG⁵ byl komunální bytový podnik založen v samostatném městě Neustadt. V současnosti je jedním ze dvou komunálních bytových podniků fungujících na území města Halle (Saale). Tento bytový podnik zvolil odlišnou strategii sanací svého bytového fondu. Vzhledem k početné skupině obyvatel trvale žijících na sídlištích Neustadtu, přistoupili také k vnitřním sanacím i změnám vnitřních půdorysů bytů (např. vytvářel větší obytné kuchyně nebo vestavěné skříně). S tímto krokem sice souviselo navýšení nájemného za takto sanované byty, avšak obyvatelé se silnou citovou vazbou k tomuto místu tento krok akceptovali (Schmahl, 2008).

Stejně jako předchozí komunální bytová společnost HWG však má ve svém bytovém fondu také pouze částečně sanované byty, v nichž se soustřeďuje ekonomicky slabší obyvatelstvo. Největším problémem jsou výškové panelové domy, v nichž je nejzřetelnější sociální diferenciací, avšak bez ohnisek sociálního napětí. Tomu se snaží tato komunální bytová společnost předcházet např. tím, že v těchto výškových domech zavedla tzv. bytovou službu, která dohlíží na bezpečnost a pořádek v daném domě. I přestože se jedná o nejlevnější nabídku bytů, zůstávají panelové výškové domy z velké části neobsazeny a proto je nucena GWG, část svého bytového fondu průběžně odstraňovat (Schmahl, 2008).

Kromě dvou komunálních společností působí na sídlištích v Halle (Saale) také bytová družstva. Za zástupce této skupiny, lze uvést např. HNWG⁶, které vlastní cca 3500 bytů v panelových sídlištích. V bytech těchto bytových družstev se sociální diferenciací neprojevuje tak výrazně, jako v bytech komunálních společností, neboť mají možnost, nežádoucího zájemce o bydlení odmítnout (na rozdíl od komunálních společností, kteří musí bydlení zprostředkovat každému zájemci). Pro zlepšení image anonymního sídlištního prostředí realizovalo HNWG pro své nájemníky řadu doplňkových služeb ve formě zájezdů a společenských akcí (Schmahl, 2008).

Z hlediska sociálně prostorové diferenciací jsou ve městě Halle (Saale) nejproblematictější nesanovaná, nebo pouze částečně sanovaná panelová sídliště, do nichž jsou stěhováni sociálně potřební obyvatelé, neboť tyto byty mají nejnižší ceny nájmu ve městě. Tyto byty jsou komunálními společnostmi přidělovány především sociálně potřebným domácnostem, jejichž podíl dosahuje v těchto sídlištních obvodech téměř 10%. Jedná se především o městské části Silbrehöhe, Südstadt a Halle Neustadt. Jednotliví pronajímatelé se zde pokoušejí

5 Gesellschaft für Wohn- und Gewerbeimmobilien Halle – Neustadt mbH

6 Halle – Neustadter Wohnungsgenossenschaft

pomocí různých sociálních projektů a doprovodných sociálních služeb zmírnit následky sociální diferenciace. Jako nejméně atraktivní budovy se jeví 11 poschodové výškové domy. Neatraktivita těchto domů vedla k rozhodnutí, že u mnoha z nich byla odstraněna horní patra, nebo byla rovnou zbourána. Tímto krokem došlo k částečnému zlepšení „image“ těchto sídlišť, neboť pětipatrové domy již nepůsobí tak anonymně a neesteticky, jako uniformní výškové budovy. I přesto však existuje ve vlastnictví města dostatek volných bytů, a nepotýká se s problémy bezdomovectví či nekvalitních ubytoven pro sociálně slabé obyvatelstvo (rozhovor R. Sackmann – Institut für Soziologie, Halle).

Model sociálně prostorové diferenciace v Halle (Saale)

Na základě výše uvedených teoretických východisek a získaných dat bylo možné identifikovat vybrané indikátory sociálně prostorové segregace v rámci městského prostoru Halle (Saale). Pro kartografické zpracování a shlukovou analýzu však bylo zpracováno pouze 39 městských částí. Čtyři městské části (Planena, Gewerbegebiet Neustadt, Dölauer Heide a Gebiet der Deutschen Reichsbahn) byly ze zpracování vyřazeny, a to z důvodu minimálního počtu svých obyvatel (také Walossek, 2006).

Pro tento model byla využita následující baterie ukazatelů, platná k roku 2011: podíl domů vystavěných do roku 1917, podíl domů vystavěných v letech 1918 až 1949, podíl domů vystavěných v letech 1950 až 1991, podíl domů vystavěných od roku 1992, celkový počet obyvatel, průměrná plocha m² na byt, průměrná plocha bytu (v m²) na osobu, podíl průmyslových ploch, podíl dětí ve věku 0-14 let, míra ekonomické aktivity, míra nezaměstnanosti, podíl cizinců a podíl obyvatel pobírajících sociální dávky (Sozialgeld).

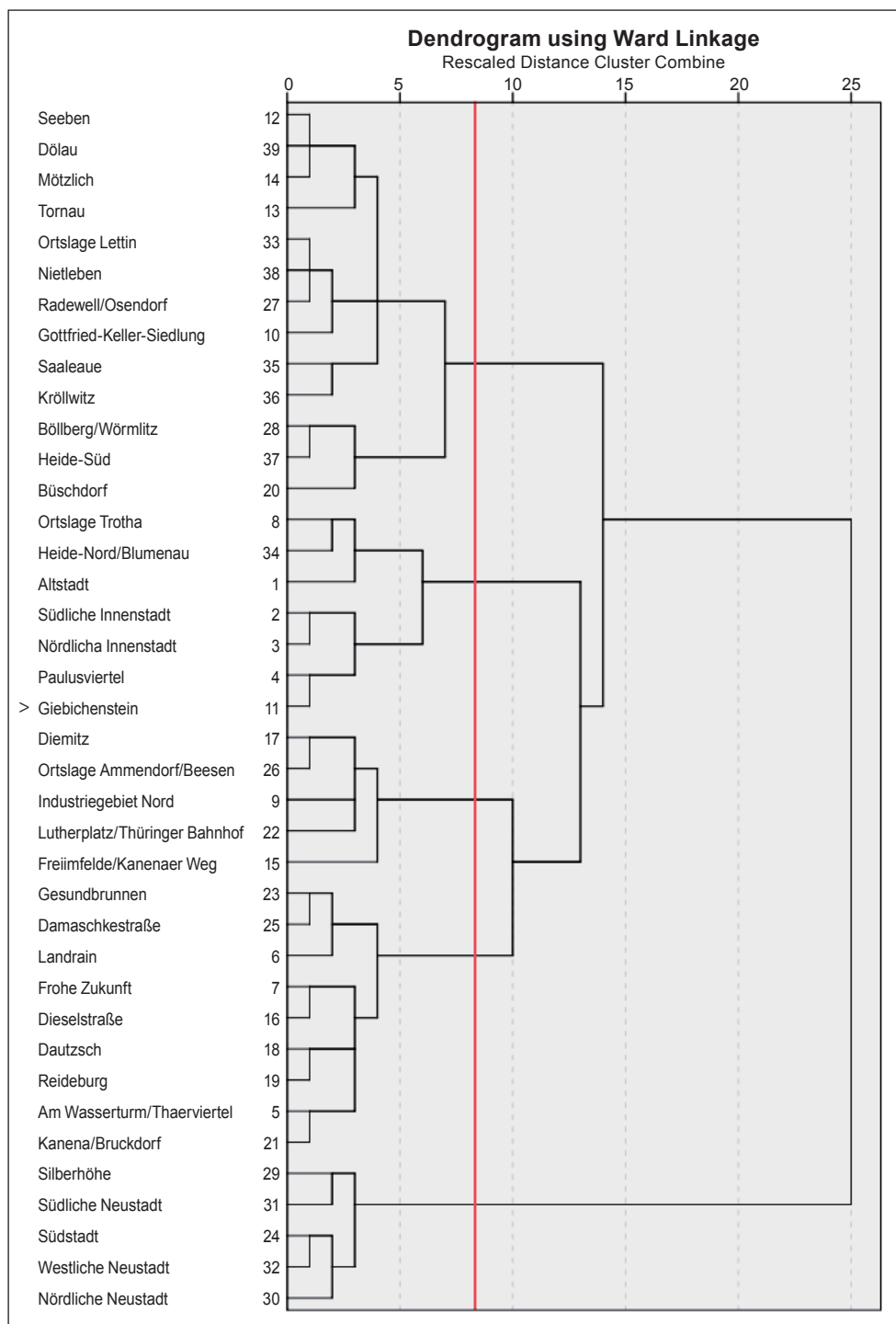
Při zpracování byla použita Wardova metoda za použití euklidovské vzdálenosti (tato metoda byla použita také při tvorbě modelu města Ostravy). Městské části Halle (Saale) tak byly touto metodou rozděleny do pěti homogenních skupin s podobnými charakteristikami vybraných ukazatelů sociálně prostorové segregace Halle (Saale) – viz dělení dle dendrogramu distancí níže (obrázek č. 1).

Krom zařazení jednotlivých městských částí do typologicky stejných skupin bylo také určeno konkrétní sycení jednotlivých skupin městských částí dle zkoumaných ukazatelů sociálně prostorové diferenciace (viz tabulka č. 3).

Největší váhu pro každou takto vytvořenou skupinu městských částí mají ty ukazatele, jejichž výskyt v jednotlivých skupinách (shlukích) velkou měrou přesahuje svou celkovou průměrnou hodnotu (představovanou bodem nula). Tyto indikátory pak tvoří hlavní podstatu jednotlivých typologických skupin obvodů (shluků).

Do první skupiny bylo zařazeno celkem 13 městských částí, které by se daly charakterizovat jako venkovské části města s nejnižším výskytem ukazatelů sociální segregace. Do druhé skupiny bylo zařazeno celkem 9 městských částí, v nichž nacházíme nízký výskyt ukazatelů sociální segregace. Do třetí skupiny bylo zařazeno celkem 5 městských částí. Jedná se o městské části vystavěné v blízkosti průmyslových areálů, s průměrným výskytem ukazatelů sociální segregace. Čtvrtá skupina zahrnuje 7 městských částí, představující historickou vnitřní část města, s vyšším výskytem ukazatelů sociální segregace. Do páté skupiny bylo zahrnuto 5 městských částí představující panelová sídliště s nejvyšším výskytem ukazatelů sociální segregace. Nalezneme zde nejvyšší výskyty všech negativních ukazatelů tohoto procesu: nejvyšší míru nezaměstnanosti i nejvyšší podíl lidí na sociálních dávkách (viz obrázek č. 2 níže).

Obrázek 1 | Dendrogram distancí procesu shlukování městských částí Halle (Saale)

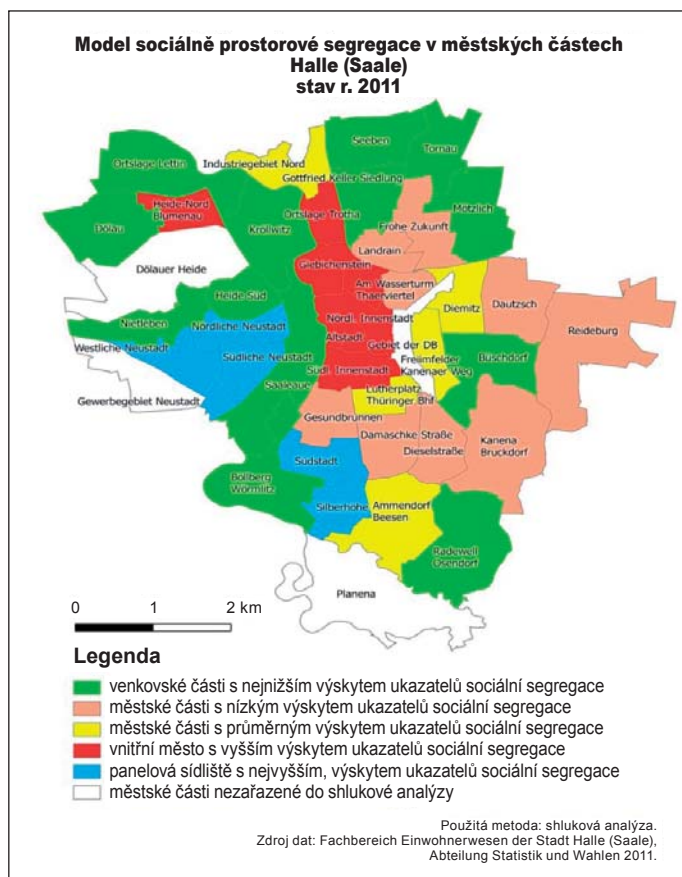

Tabulka 3 | Tabulka sycení 5 skupin městských částí Halle (Saale)

Report

Mean	Ward Method					
	4. skupina	2. skupina	3. skupina	1. skupina	5. skupina	Celkem
Zscore(Podíl_průmyslových_ploch)	-,3887369	-,2310417	2,5114164	-,2207879	-,3815927	-,0077637
Zscore(Podíl_cizinců)	,8179063	-,5078685	-,1882068	-,3404011	,3056266	-,0214892
Zscore(Podíl_dětí_0_az_14let)	,2917442	-,5074583	-,3171299	-,0284477	-,1941818	-,1137669
Zscore(Podíl_lidí_na_dávkách)	,7458743	-,5319961	,3093208	-,6366579	1,7060674	,0853993
Zscore(Podíl_domů_do_1917)	,6467074	-,7146828	,2713582	,2674450	-,12638349	-,0592184
Zscore(Podíl_domů_1918_az_1949)	-,0653328	1,2018735	,4008775	-,6534768	-,9212597	-,0317280
Zscore(Podíl_domů_1950_az_1991)	-,0975010	-,1936357	-,4367276	-,4513489	2,4930885	,0557691
Zscore(Podíl_domů_od_1992)	-,6343620	-,1870972	-,1974202	1,0628077	-,8486041	,0347666
Zscore(Průměrná_plocha_m2_na_byt)	-,1106439	,6678730	-,3655754	,3969888	-,8237562	,1148708
Zscore(Průměrná_plocha_bytu_m2_na_osobu)	,6799034	,2562332	-,0040121	-,2467128	-,1554808	,1106128
Zscore(Míra_zaměstnanosti)	-,8901821	,6557321	,2944825	,5769795	-,12245208	,0111502
Zscore(Pocet_obyv_k_31_12_2011)	,5969776	-,3183497	-,1900660	-,5596838	1,6871678	,0726834
Zscore(Míra_nezaměstnanosti)	,5822374	-,5870303	,0666009	-,7060639	1,7911127	,0000000

Obrázek č. 2 | Model sociálně prostorové diferenciaci v městských částech Halle (Saale) stav r. 2011 (vlastní zpracování)

Model sociálně prostorové segregace v Halle (Saale) vytvořil v území téměř jednoznačnou mozaiku. Okrajové části města (ať již s venkovským či městským charakterem zástavby) představují prstenec území s nejnižším výskytem ukazatelů sociální segregace, až na panelová sídliště v jihozápadní části města, která byla plánovaně vystavěna až na periferiích (a to především díky své rozlehlosti). Tyto obvody byly v modelu označeny jako lokality s nejvyšším výskytem ukazatelů sociálně prostorové segregace (Silberhöhe, Südstadt, Neustadt). Naopak vnitřní část města, společně s areály lehkého průmyslu ve své blízkosti, představují směsici obyvatel různých profesních i společenských vrstev, což se potvrdilo průměrným, či lehce nadprůměrným výskytem ukazatelů sociální segregace.

Přístupy k řešení sociálně prostorové diferenciaci v Halle (Saale)

Hlavní nástroje ovlivňující proces sociálně prostorové diferenciaci ve městě Halle (Saale) je možné spatřovat na státní a lokální úrovni. Zásadní pomoc přichází ze strany spolkové vlády ve formě dotací, zaměřených na dopady procesu znovusjednocení Německa. Za hlavní iniciativu je možné považovat „Stadtumbau Ost“, která pokrývá celou řadu aktivit spojených s transformací východoněmeckých měst. Město Halle (Saale) má tak dostatečné finanční prostředky na opravy či demolice bytového fondu, stěhování obyvatel, včetně příspěvku na zařízení „prvního bydlení“, motivační opatření pro vlastníky bytových domů, apod. Řada projektů je věnována také revitalizaci veřejných prostranství a celkovému image, díky kterým dnes představuje vnitřní část města živé atraktivní centrum (rozhovor K. Grossmann – UFZ-Helmholtz centre for Environmental Research).

Na lokální úrovni přistupují bytové společnosti k doplňkovým aktivitám, čímž se snaží předcházet případným projevům sociálně prostorové diferenciaci. V bytových domech zřizují domovní službu, která zprostředkovává kontakty mezi bytovou společností a obyvateli domu. Případné problémy tak mohou být řešeny dříve, než dojde k jejich eskalaci. Za doprovodné programy lze považovat také podporu společenských aktivit, vedoucích ke zlepšení vztahů mezi místními obyvateli (společné kulturní programy, zájezdy apod.).

I přes výše uvedené však můžeme na základě realizovaných rozhovorů s experty tvrdit, že ve městě Halle (Saale) neexistují významně negativně sociálně vyloučené lokality. Proces sociální diferenciaci není vedením města ani experty zabývajícími se sociální problematikou vnímán jako otázka k řešení. Sociálně prostorovou diferenciaci experti nevnímají jako stav, ale pouze jako přirozený proces vývoje města. Na toto téma nejsou ve městě Halle (Saale) zpracovávány žádné studie odborného nebo vědeckého charakteru. Ve všech rozhovorech byla v kontextu sociálně prostorové diferenciaci zmíněna výše popsaná panelová sídliště Silberhöhe a Neustadt.

Případová studie Česká republika – Ostrava

V předrevolučním období měla československá ekonomika relativně vysoký hrubý domácí produkt na obyvatele a vyrovnaný státní rozpočet (Měchýř, 2001). Stát zajišťoval plnou zaměstnanost a svou politikou se snažil o cílenou asimilaci různých menšinových skupin obyvatel. I v této době však již existovaly sociální rozdíly, které se výrazněji projevovaly zejména v politice přidělování bytů (na nově vystavěných sídlištích, která

ve své době představovala vysoký standard bydlení, byly umísťovány mladé rodiny či perspektivní obyvatelstvo, pracující v rozvíjejícím se průmyslu, naopak obyvatelstvo označované jako problémové, zejména Romové, byli koncentrováni v bytech nižší kategorie, nejčastěji ve staré bytové zástavbě, daleko od centrálních částí měst). Sociální diferenciaci však nebyla tolik ožehavým problémem jako dnes, ať již z důvodu neinformovanosti, nebo politického zastírání problému. Sametová revoluce v listopadu 1989 sebou přinesla zásadní změny na poli politickém, ekonomickém i sociálním. Stejně jako v ostatních východoevropských zemích se podniky (zejména průmyslové) začaly potýkat s ekonomickými problémy. Jejich zaměření již neodpovídalo požadavkům nově otevřených trhů a postupně ztrácely svou konkurenceschopnost. Řada z nich musela být restrukturalizována, či následně uzavřena. Byly založeny Úřady práce⁷, které převzaly evidenci nezaměstnaných a výplatu některých sociálních dávek (Měchýř, 2001).

Transformační procesy v Československu po roce 1989 vedly k zásadním změnám také v oblasti bydlení a bytové politiky. Během krátké doby došlo k sérii transformací, které zcela změnily legislativní podmínky a základní principy v oblasti zajišťování bydlení. Systém státní bytové výstavby a administrativního přidělování bytů v podmínkách centrálně plánovaného hospodářství byl nahrazen tržním systémem s dominantně soukromým vlastnictvím, kdy je cena určována nabídkou a poptávkou, a jehož fungování je umožněno systémem regulací a podpor státní bytové politiky (Sýkora, 1996).

Politika bydlení se tak v určité míře přesunula do samostatné působnosti obcí, které však k jejímu uplatňování využily různé přístupy. V 90. letech byly hlavním cílem obecních bytových politik privatizace jejího bytového fondu (Sládek, 2011), i když její rozsah a rychlost průběhu se v různých obcích výrazně odlišoval (ÚÚR, 2011). Česko se tím výrazně odlišilo např. od Rakouska nebo Německa, které si zachovávají významný podíl nájemního bydlení ve vlastnictví obcí (Matznetter, 2002). Místní samosprávy tak svou politikou alokace bydlení vybraných sociálních skupin (zejména Romů) v určitých lokalitách přispívají k segregačním procesům. Vznikají vyšší koncentrace romských a sociálně vyloučených obyvatel např. na upadajících sídlištích, v bytových domech v blízkosti železnic či průmyslových lokalit, ve vnitroměstských čtvrtích levného bydlení nebo v koloniích holobytů určených pro neplatiče nájemného. Skladba obyvatel a struktura sídel u nás však zajišťuje, že nedochází k vyloučení celých sociálních skupin, nýbrž zatím zpravidla pouze malé části v několika vybraných lokalitách (Sýkora 2010).

Základním problémem v oblasti obecního bydlení je (které v jiných zemích slouží primárně zajištění bydlení nízkopříjmových nebo jinak znevýhodněných obyvatel), že není v Česku na národní úrovni nijak definováno. Obecně tedy můžeme říci, že v oblasti sociálního bydlení nebyla od transformačního období až dodnes schválena zákonná úprava této problematiky. Zajišťování nebo nezajišťování sociálního bydlení a definice cílové skupiny příjemců či kritérií pro jeho poskytování zůstalo závislé pouze na politickém rozhodnutí na místní úrovni (Matoušek, 2013). Obecní nájemní bydlení, tak zůstává atraktivní především pro nízkopříjmové skupiny nebo Romy (kteří jsou sociální segregací nejvíce ohroženou skupinou), avšak přestalo být jednou z hlavních forem zajištění bydlení pro domácnosti, které vstupují na bytový trh. Podpora stavebního spoření a hypoték zvýšila atraktivitu vlastnického bydlení. Problémem také je, že obecní nájemní bydlení

7 Úřad práce byl založen Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR dne 17.9.1990 na základě zákonného opatření ČNR č. 306/1990 Sb.

nemusí být „sociální“ ve smyslu cenového zvýhodnění, resp. cenové dostupnosti, oproti tržnímu bydlení. Ve většině případů se jedná o byty ve starém bytovém fondu, do kterých byli sociálně slabí obyvatelé koncentrováni za aktivního přispění města, nebo jako výsledek politiky samospráv (Matoušek, Sýkora 2011, Vašečka, 2003). Lokality obecního bydlení se tak v řadě případů začínají překrývat se sociálně vyloučenými romskými lokalitami (Gabal a kol., 2006; Vacková, Galčanová, Hofírek 2011).

Důležitým faktorem sociálně prostorové diferenciaci je v podmínkách České republiky také sociální politika, která po roce 1989 zaznamenala komplexní změny. Bylo ukončeno plošné vyplácení sociálních dávek a přistoupeno na politiku testování reálných příjmů domácností. Na základě toho se odvíjel nově nastavený systém sociálních dávek, který se v průběhu období transformace několikrát měnil a upřesňoval. Z hlediska sociálně prostorové diferenciaci, jsou důležité především dávky pomoci v hmotné nouzi a příspěvek na bydlení (státní sociální podpora). Příjemci dávek hmotné nouze jsou poměrně atraktivními nájemníky domů v „neatraktivních“ lokalitách, protože pronajímatelé těchto nemovitostí získají pravidelnou platbu nájemného přímo od státu. Výše nájemného však není státem regulovaná dle velikostí bytu na osobu. Často se tak stává, že početné rodiny získají, díky neexistenci sociálního bydlení, ubytování pouze v ubytovně, která nabízí velké např. šestičlenné rodině jednu místnost bez sociálního zařízení a tekoucí vody za cenu převyšující tržní nájemné třípokojového bytu v téže lokalitě či obvodu. Tato výše nájemného je pak prostřednictvím úřadu práce zasílána přímo na účet pronajímatele. Této možnosti využilo mnoho podnikatelských subjektů, které tak využívají štědrosti sociálního systému, na úkor sociálně potřebných rodin (rozhovor J. Lasevič - Nizkoprahové a poradenské centrum Ostrava- Kunčičky).

Sociálně prostorovou diferenciaci na Ostravsku se v posledních letech zabývalo hned několik studií (Horák a kol., 2009, Kvasnička, 2010, Gabal, 2006, Gabal, 2015, Baum, D. H., Vondroušová, K., Tichá, I. 2014), které se snažily mapovat stávající situaci v lokalitě. Je ovšem nutné říci, že segregační proces může být velmi dynamický a mnohé informace, které byly zjištěny před několika málo lety, nejsou již dnes aktuální. Obecně však můžeme konstatovat, že nejvíce náchylné k negativním projevům sociálního vyloučení jsou lokality v blízkosti starých průmyslových areálů, které byly vystavěny v období překotného industriálního růstu Ostravy. Z tohoto důvodu lze malé sociálně vyloučené lokality nalézt v mnoha městských obvodech, které obývají především Romové a sociálně slabí obyvatelé. Problémy v oblasti sociálně prostorové diferenciaci se netýkají pouze romského obyvatelstva, ale Rumpel, Slach (2012) také upozorňují, na možný populační přírůstek obyvatel „nižší třídy“ (tj. obyvatel bez vzdělání či jen se základním vzděláním nízkým příjmem, příp. žijícím ze státní podpory).

Hlavní faktory sociálně prostorové diferenciaci v Ostravě

Za hlavní faktor sociálně prostorové diferenciaci v Ostravě lze považovat industrializaci a na ní navazující bytovou výstavbu (a s ní související kvalitu a vlastnickou strukturu bytového fondu), změny v oblasti sociální politiky a romskou populaci žijící na území města.

Proces industrializace Ostravy vedl k expanzi dalších odvětví těžkého průmyslu v regionu, který byl zastoupen zejména železářstvím, koksárenstvím, elektroenergetikou a tzv. těžkou chemií. Industrializace území města měla zásadní vliv na urbanistickou

strukturu města, kterou určovala zejména lokalizace důlních závodů, jež vznikaly v závislosti na výskytu ložisek uhlí, avšak bez ohledu na dosavadní systém osídlení, který výrazně narušily. V sousedství šachet pak majitelé dolů budovali pro zaměstnance tzv. hornické kolonie stávající z několika bytových domů, resp. kolonií rodinných domků se zahrádkami. Takto vznikl nový typ sídla, které mělo odlišný charakter jak od města, tak i od vesnice. Nedisponoval znaky, funkcemi ani počtem obyvatel města, ale nevyžadovalo ani zázemí zemědělských ploch, charakteristické pro vesnici. Kolonie měly velmi pravidelný až kasárenský půdorys, protože byly budovány plánovitě (Kovář, 2012). Nejstarší jádra byly budovány zejména v městských částech Hulváky, Heřmanice, Muglinov, Michálkovice, Lhotka nebo Radvanice (Vystoupil, Weclawowicz, 1987).

Jiřík (1993) popisuje, že stavěny byly nejen kolonie dělnické, ale také kolonie úřednické, které se od sebe výrazně lišily. Pro úředníky se stavěly vícepodlažní domy, dvojdomy nebo vily, s byty o třech a více obytných místnostech s kuchyní a splachovacím záchodem. Koupelny byly součástí úřednických bytů až kolem roku 1900. V domech existovaly většinou byty s jednou obytnou místností, případně ještě s kuchyní. Koupelny zde neexistovaly vůbec a suché záchody byly umístěny v samostatném drobnějším objektu na zahradě, jehož součástí bylo také skladiště paliva a chlév pro drobnější hospodářská zvířata (Jiřík, 1993). V menší míře se stavěly také přízemní obytné domy s více byty se samostatnými vstupy. Z práce Zdařilové (2006) vyplývá, že později se začaly stavět také vícepodlažní dělnické obytné pavlačové domy, které bylo společné pro několik bytů, nebo s centrálním schodištěm a se záchody na podestách v mezipatrech.

Původní hornické kolonie byly v druhé polovině 20. stolení většinou zlikvidovány. Některé se však zachovaly dodnes. Jedná se především o finské domky, které byly stavěny krátce po 2. světové válce. Zbytky hornických kolonií se dnes nacházejí převážně v jižní části Vítkovic (kolonie Jeremenko) nebo v katastru Hulváky (kolonie Bedřiška). Kolonie Jeremenko i Bedřiška jsou v současnosti považovány za problémové části města, resp. za lokality s atributy sociálního vyloučení (rozhovor J. Chytil - romský poradce, Magistrát města Ostrava).

Další bytová výstavba probíhala v Ostravě od 60. do 90. let. 20. století. V 60. letech byla stavěna sídliště zejména v Porubě, Hrabůvce a Zábřehu (Ostrava – Jih). V 70. letech probíhala sídlištní výstavba v Hrabůvce, Výškovicích (Ostrava – Jih) a na Fifejdách (Moravská Ostrava a Přívoz). V roce 1984, v souvislosti s výstavbou sídliště, vznikla nová městská část Dubina, kde byly postaveny domy ve velmi husté zástavbě. Tato hustá zástavba, nedostatek zeleně a špatná kvalita bytového fondu snížily atraktivitu této lokality (Jiřík, 1993).

S výstavbou panelových sídlišť opouštěla starší, nekvalitní bytový fond řada obyvatel, kterým byly přiděleny byty v nově vystavených panelových sídlištích. Výše popsaná stará zástavba začala z důvodu nízkých investic chátrat a městské obvody přidělovaly tento nekvalitní bytový fond neplatičům, sociálně nepřízpůsobivým obyvatelům a romskému etniku, žijícímu na území města (rozhovor Z. Matýsek - vedoucí odboru sociálních věcí, Slezská Ostrava).

V období socialismu byl bytový fond rozdělen do několika forem vlastnictví: státní byty (po roce 1989 byly převedeny do vlastnictví obcí), družstevní byty (po roce 1989 zůstala vlastnická struktura nezměněna), podnikové byty (sloužily ke stabilizaci zaměstnanců podniků) a byty v soukromém vlastnictví (týkalo se především rodinných domů na okraji města).

Státní byty byly v roce 1993 převedeny do majetku obcí, v Ostravě byly státní byty svěřeny Statutem města Ostravy do správy městských obvodů (také Rumpel, Slach, 2012), přičemž tento krok je z pohledu roku 2015 kritizován. Mnohé domy (především ve starší zástavbě) byly v rámci restitucí vráceny původním vlastníkům (Rumpel a kol. 2010). Tito noví vlastníci měli často jiné představy o využití svého bytového fondu, a proto se snažili současné „nežádoucí“ nájemníky vystěhovat. Privatizace bytového fondu statutárního města Ostravy probíhala v jednotlivých městských obvodech dle Zásad, které byly jednotlivými městskými obvody schváleny, avšak bez širší koncepční strategické rozvahy. Zájem nájemníků o privatizaci jednotlivých bytů byl velký, protože byty se prodávaly za cenu výrazně nižší, než byla cena tržní (rozhovor J. Lasevič - Nizkoprahové a poradenské centrum Ostrava- Kunčičky). Noví vlastníci většinou v krátké době začali realizovat opravy (výměny oken, zateplení, výměny stoupaček, izolace střech apod.). Některé městské obvody, např. Moravská Ostrava a Přívoz motivovaly nové vlastníky domovního fondu k opravám tím, že jim v případě dodržení časové lhůty vrátili část kupní ceny zpět. Většina sídlišť tak prošla rekonstrukcí v krátké době a další rekonstrukce probíhají průběžně dodnes. Masivní privatizace, především obecního bytového fondu, však v následujících letech vedla k nedostatku bytů pro sociálně slabé a nepřízpůsobivé občany, kteří neměli příležitost nebo dostatek finančních prostředků na koupi vlastního bytu. Z 23 městských obvodů je do projektu sociálního bydlení zapojeno 6 lidnatějších městských částí.

Významnou část bytového fondu v Ostravě tvoří bývalé podnikové byty OKD, dnes Residomo. Bytový fond této společnosti je alokovan do mnoha městských obvodů. Proces revitalizace bytového fondu této společnosti probíhá mnohem pomalejším tempem. Mnoho bytů RPG doposud není revitalizovaných, a z toho spolu s poměrně vysokým nájemným vyplývá jejich neatraktivita. Tyto byty jsou nabízeny sociálně slabým obyvatelům, kteří vyšší nájemné hradí prostřednictvím sociálních dávek (rozhovor Z. Matýsek - vedoucí odboru sociálních věcí, Slezská Ostrava). Většina obyvatel, kteří měli možnost pořídit si vlastní či družstevní bydlení tyto byty opouštějí a zůstávají v nich především starší obyvatelé (s pevnou vazbou k lokalitě) a ti, kteří nemají příležitost se přestěhovat. Společnost RPG Byty, s.r.o., je tak v Ostravě významným aktérem v procesu sociálně prostorové diferenciaci, přestože své podnikatelské aktivity v některých lokalitách doplňují ve spolupráci s neziskovými organizacemi o sociální služby (rozhovor A. Krausová – expert na sociální politiku v ČR).

Změny na trhu s byty prohloubily proces sociálně prostorové diferenciaci tím, že jednotlivé městské obvody již nenabízely dostatečné kapacity svého bytového fondu sociálně potřebným obyvatelům. Této příležitosti využili privátní vlastníci bytového fondu, kteří se tímto krokem stali samotnými aktéry utváření sociálně vyloučených lokalit. Ze svého bytového fondu vybrali lokalitu, kde umísťují obyvatelé v závislosti na sociálních dávkách a etnicitě (rozhovor J. Lasevič - Nizkoprahové a poradenské centrum Ostrava-Kunčičky).

Nedostatečné kapacity bytového fondu pro sociálně potřebné domácnosti řeší město Ostrava pomocí sociálních služeb. V oblasti bydlení jde především o podporu azylových domů a jiných forem přechodného bydlení. Často jsou využívány také ubytovny obvykle privátních vlastníků, které se nacházejí v sociálně vyloučených lokalitách, nebo takovouto lokalitu postupem času samy vytvoří. Okolí těchto ubytoven je velmi neatraktivní, snižují cenu nemovitostí v jejich blízkosti a stávají se terčem útoků pravicových radikálů, či jiných extrémistických skupin. Lokality tohoto typu se nacházejí především

v blízkosti starých průmyslových areálů, či za významnou prostorovou bariérou (železnice, dálnice, průmyslové areály, důlní odvaly apod.). Vznik sociálně vyloučených lokalit tak není vázán na konkrétní obvody statutárního města Ostravy (také Rumpel, Slach 2012), avšak v některých částech města jsou negativní projevy sociálně prostorové diferenciace výraznější.

Významným faktorem sociálně prostorové diferenciace v Ostravě je existence početné romské komunity na území města. První velká vlna přistěhovalců byla zaznamenána na po druhé světové válce, kdy Romové přicházeli do Ostravy za prací. Za těmito zaměstnanci se postupem času přistěhovaly také jejich početné rodiny (především ze Slovenska), což vedlo k přelidnění bytů, kriminalitě a dalším sociálním problémům. Romská otázka se tak stala často diskutovaným pojmem sociální politiky města, která se jim ve svém zaměření také přizpůsobila a v 80. letech 20. století zřídila Oddělení péče o cikánské obyvatelstvo. Město se již dříve snažilo jednotlivé romské rodiny sestěhovávat do bytů nižší kategorie, čímž byl dán základ pro vznik dnešních sociálně vyloučených lokalit (Pavelčíková, 2004). Image těchto lokalit byla velmi nízká a podíl romského etnika se díky vysoké porodnosti a neustále migraci stále zvyšoval. Významným mezníkem bylo rozdělení Československa, kdy se část romských obyvatel sice vrátila na Slovensko, ale jiná skupina Romů se do Ostravy přistěhovala. Problémem bylo, že mnozí sociálně vyloučení obyvatelé nestihli termíny, které jim Česká republika dávala na vyřízení záležitostí souvisejících s rozpadem Československa⁸. Na tuto skutečnost navázaly problémy s výplatou sociálních dávek, které přetrvávaly až do druhé poloviny 90. let. V současnosti se podíl romského etnika v sociálně vyloučených lokalitách Ostravy pohybuje v hodnotách 70-100% (Gabal, Víšek, 2010, Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2012, 2013, Gabal, 2015).

Model sociálně prostorové diferenciace v Ostravě

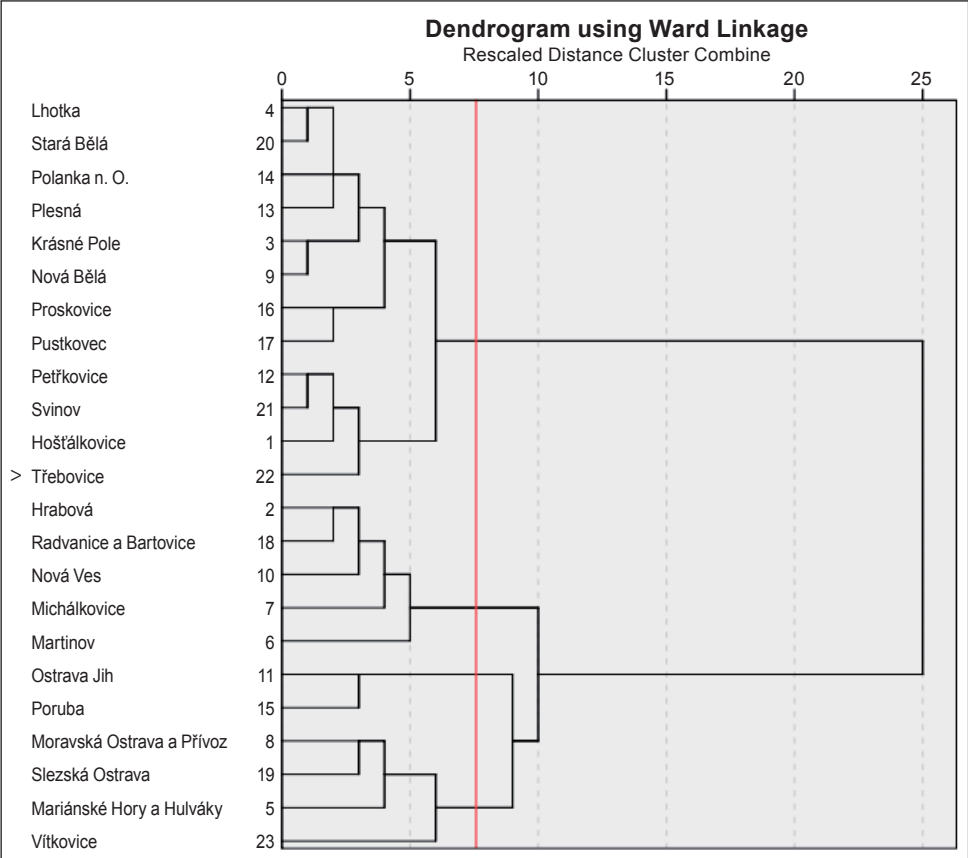
Na základě výše uvedených teoretických východisek a získaných dat bylo možné identifikovat vybrané indikátory sociálně prostorové diferenciace také v rámci městského prostoru Ostravy. Tyto vstupní indikátory byly čerpány ze SLDB 2011 a Úřadu práce, a byly analyzovány a porovnány v rámci svých zastoupení ve všech 23 městských obvodech.

Pro tento model byla využita následující baterie ukazatelů, platná k roku 2011: podíl průmyslových ploch v rámci rozlohy jednotlivých městských obvodů, celkový počet obyvatel, podíl obyvatel ve věku 0–14 let, podíl cizinců, podíl romského obyvatelstva, míra nezaměstnanosti, míra ekonomické aktivity a podíl obyvatel pobírajících dávky hmotné nouze (informace o dávkách hmotné nouze byly zajištěny úřadem městského obvodu Slezská Ostrava), podíl domů vystavěných do roku 1919, podíl domů vystavěných v letech 1920 až 1970, podíl domů vystavěných v letech 1971 až 1990, podíl domů vystavěných od roku 1991), průměrnou plochu m² na byt a průměrnou plochu bytu (v m²) na osobu.

Při zpracování byla použita Wardova metoda za použití euklidovské vzdálenosti. Městské obvody Ostravy tak byly touto metodou rozděleny do čtyř homogenních skupin s podobnými charakteristikami vybraných ukazatelů sociálně prostorové segregace – viz dělení dle dendrogramu distancí níže (obrázek č. 3).

⁸ Tuto problematiku upravoval zákon O nabytí a pozbytí státního občanství.

Obrázek 3 |Dendrogram distancí procesu shlukování městských obvodů Ostravy

Krom zařazení jednotlivých městských částí do typologicky stejných skupin bylo také určeno konkrétní syčení jednotlivých skupin městských částí dle zkoumaných ukazatelů sociálně prostorové diferenciace (viz tabulka č. 4).

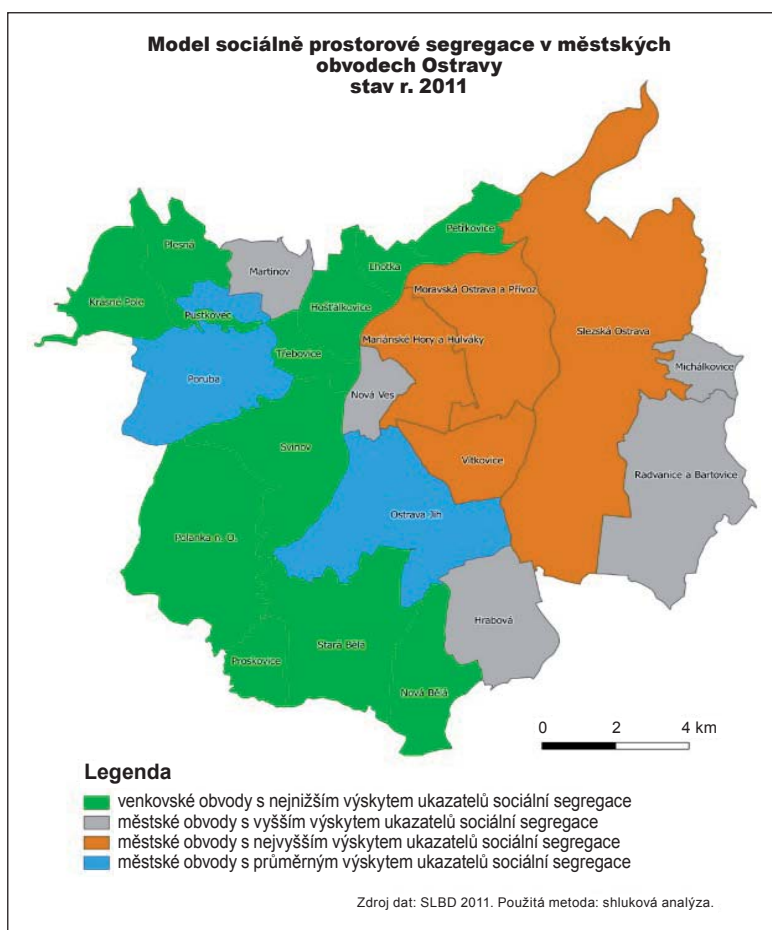
Tabulka 4 |Tabulka syčení 4 skupin městských obvodů Ostravy

Mean	Report				
	Ward Method				
	1. skupina	2. skupina	3. skupina	4. skupina	Celkem
Zscore: Obyvatelstvo celkem	-,4116232	-,3845974	,2690327	2,8931673	,0000000
Zscore(podíl_prumyslovych_ploch)	-,4644120	,0621106	1,5759851	-,4957749	,0000000
Zscore(podíl_cizincu)	-,5777894	-,0715358	1,6998046	,2659665	,0000000
Zscore: podíl obyvatel romské národnosti z celkového počtu obyvatel	-,7331098	,9458679	1,3027859	-,5715825	,0000000
Zscore: podíl obyvatel ve věku 0 až 14 let z celkového počtu obyvatel (v %)	,2912330	-,3046742	,0922200	-,1169652	,0000000
Zscore: podíl vyplacených dávek hmotné nouze v březnu 2011 k celkovému počtu obyvatel	-,6487957	,0282759	1,8113554	,1993736	,0000000
Zscore(podíl_domu_do_1919)	-,3232814	,3888756	,9447729	-,9220464	,0000000
Zscore(podíl_domu_1920_az_1970)	-,6066794	-,0736621	1,1041075	1,6160164	,0000000
Zscore(podíl_domu_1971_1990)	,6205252	-,6942169	-,11494161	,3112232	,0000000
Zscore(podíl_domu_od_1991)	,6574609	-,0117182	-,11981047	-,1519260	,0000000
Zscore(prumerna_plocha_m2_na_byt)	,7727451	-,2522053	-,11667608	-,1672436	,0000000
Zscore: průměrný počet m2 na osobu v bytě	,7957843	-,3554024	-,12270302	-,1372139	,0000000
Zscore: podíl ekonomicky aktivního obyvatelstva z celkového počtu obyvatel	,2938164	,4623766	-,13982395	-,1411613	,0000000
Zscore(mira_nezamestnanosti)	-,5160992	,3290591	,6683931	,3371613	,0000000

Největší váhu pro každou takto vytvořenou skupinu městských částí mají ty ukazatele, jejichž výskyt v jednotlivých skupinách (shlucích) velkou měrou přesahuje svou celkovou průměrnou hodnotu (představovanou bodem nula). Tyto indikátory pak tvoří hlavní podstatu jednotlivých typologických skupin obvodů (shluků).

Do první skupiny bylo zařazeno celkem 12 městských obvodů. Jedná se západní okrajovou část města, s převládající venkovskou zástavbou rodinných domů a nejnižším výskytem ukazatelů sociálně prostorové diferenciaci. Do druhé skupiny bylo zařazeno celkem 5 městských obvodů. Jedná se bývalé venkovské obvody města ležící v blízkosti průmyslových areálů a vyšším výskytem ukazatelů sociálně prostorové diferenciaci. Do třetí skupiny byly zařazeny celkem 4 městských obvody. Jedná se o historickou, vnitřní část města vystavěnou v zázemí velkých průmyslových závodů, s nejvyšším výskytem ukazatelů sociálně prostorové diferenciaci. Čtvrtá skupina zahrnuje pouze dva městské obvody s převládající panelovou zástavbou a s průměrným výskytem ukazatelů sociálně prostorové diferenciaci (viz obrázek č. 4 níže).

Obrázek 4 | Model sociálně prostorové diferenciaci v městských obvodech Ostravy

Zdroj: (vlastní zpracování)

Sociálně prostorové nerovnosti charakteristické vybranými ukazateli vytvořily v Ostravě zřetelný model sociální diferenciace, mající výrazný východo-západní gradient. Východní část, tvořená především starými průmyslovými obvody, patří mezi nejproblémovější oblast Ostravy s nejhoršími bytovými, sociálními i ekonomickými podmínkami (Vítkovice, Slezská Ostrava, Moravská Ostrava a Přívoz, Mariánské Hory a Hulváky) přechází do centrální části města s klasickou městskou zástavbou (charakteristickou starší bytovou výstavbou a panelovými sídlišti), jejíž obyvatelstvo nese všechny typické rysy městské populace (velká hustota obyvatel, malá obytná plocha na osobu, nezaměstnanost). Celá západní část Ostravy tvořená bývalými venkovskými obcemi je tak protikladem obvodu vnitřního města. V těchto periferních částech lze prokázat menší hustotu obyvatel způsobenou především zástavbou rodinných domů s poněkud „méně městským“ způsobem života.

Přístupy k řešení sociálně prostorové diferenciace v Ostravě

Vzhledem k výskytu značného počtu sociálně vyloučených lokalit na území města, musí Ostrava hledat možnosti pro řešení tohoto problému. V současné době probíhá na území města Integrovaný plán rozvoje města Ostravy, Program Inkluze, Komunitní plánování sociálních služeb a souvisejících aktivit, a rozsáhlá spolupráce s neziskovými organizacemi. V rámci realizace Integrovaného plánu rozvoje města Ostravy byl vybrán městský obvod Vítkovice jako sociálním vyloučením nejvíce postižená část města. Do realizace projektu je zapojena celá řada aktérů z veřejné, privátního i neziskového sektoru pro celkovou revitalizaci této sociálně problematické oblasti, zejména na revitalizaci veřejného prostranství a opravy domovního fondu.

Městské obvody v současné době poskytují cca 600 bytů sociálního bydlení. Některé obvody mají bytů dostatek, jiné je však v minulosti všechny zprivatizovaly a nyní již žádnými nedisponují. Problémem však může být chybějící legislativní rámec pro sociální bydlení, a s tím související nedostatek prostředků na financování tohoto typu bydlení (rozhovor M. Mikulec – expert na problematiku sociálního bydlení, Magistrát města Ostravy).

Výsledky komparativní analýzy Halle (Saale), Ostrava

Komparativní analýza sociálně prostorové diferenciace ve srovnání dvou měst Halle (Saale) a Ostrava byla provedena na základě kvantitativního a kvalitativního výzkumu. Při volbě a hodnocení ukazatelů sociálně prostorové diferenciace bylo přistoupeno k optimalizaci vstupních dat v závislosti na jejich dostupnosti na úrovni srovnatelných městských částí či obvodů. Kvalitativní výzkum byl v obou případových studiích opřen o analýzu textu, polostrukturované rozhovory a terénní šetření. Obě města byla komparována na základě stejných nástrojů, postupů a procesů, jejichž výsledky lze rozdělit do následujících subkapitol.

Vliv historického vývoje na procesy sociálně prostorové diferenciace

Obě zkoumaná města mají v kontextu historického a strukturálního vývoje podobné rysy. Jak Halle (Saale), tak Ostrava, představovala průmyslová centra svých regionů a svou produkci tvořila významný prvek národní ekonomiky. Industrializace však probíhala na jiných základech.

Halle (Saale) svou rozlohou a historickým vývojem představovalo kompaktní město, v jehož katastru nebyl prostor pro výstavbu továren a velkých průmyslových závodů. Těžařské a chemické závody byly lokalizovány v bezprostřední blízkosti města, avšak až za hranicí jeho katastrálního území. Na území města vznikaly pouze menší podniky spotřebitelského průmyslu nutného pro potřeby obyvatel města. Pro pracovníky v těžkém průmyslu byly na území města zbudovány nové obytné zóny a doprovodná infrastruktura. Samotný průmysl nenarušil historickou kompaktní strukturu města, pouze sociodemografickou strukturu obyvatel.

Prudký rozvoj těžkého průmyslu se soustředil do několika vesnic poblíž Ostravy (dle lokalizace nalezišť uhlí), kde v bezprostřední blízkosti vedle sebe vyrůstaly průmyslové závody, obytné zóny a doprovodná infrastruktura. Tato rozvojová ohniska byla soustředěna do několika vzájemně nepropojených lokalit, které byly postupně sjednoceny až v průběhu 1. poloviny 20. století. V historicky venkovském regionu tak vznikla průmyslová metropole, avšak bez historických tradic a vazby obyvatel k okolí.

Také v transformačním, porevolučním období se obě města potýkala s různými problémy. Německá ekonomika přijala téměř přes noc principy tržního hospodářství západního Německa, což vedlo k okamžitému zavírání průmyslových podniků, a s tím souvisejícímu překotnému nárůstu nezaměstnanosti. Díky neexistenci problémů s jazykovou bariérou velká část obyvatel Halle (Saale) odešla po sjednocení do jiných průmyslových regionů starých spolkových zemí, v nichž hledala nové zaměstnání za lepší mzdu. Zásadním problémem v Halle (Saale) se tak stala velká míra vystěhovalectví, která se v průběhu posledních 20 let dotkla cca 100 000 obyvatel. Po těchto obyvatelích zůstalo velké množství prázdných bytových jednotek především v panelových sídlištích ze 60. až 80. let 20. století, které zůstaly v majetku města a dodnes tvoří dostatečnou kapacitu pro potřeby sociálního bydlení v Halle (Saale).

Transformační procesy v Ostravě měly pomalejší charakter. Závody těžkého průmyslu byly postupně privatizovány, a svou výrobu pouze omezovaly. V roce 1994 byla na území města Ostravy ukončena těžba černého uhlí, avšak doprovodné výroby fungují v omezené formě dodnes. Při prvotním propouštění své zaměstnání opustila řada pracovníků se Slovenska (okolí Čadce), čímž míra nezaměstnanosti nevzrostla v Ostravě tak dramaticky, jako v Halle (Saale). Pracovníci těžkého průmyslu měli pouze minimální možnost migrovat za prací do jiných průmyslových regionů v rámci České republiky či zahraničí. Depopulace v Ostravě dosáhla za posledních 20 let pouze třetinové míry města Halle (Saale).

Také privatizační procesy v oblasti bytové fondu se v obou městech výrazně odlišovaly. V Halle (Saale) proběhla privatizace pouze v rámci povinnosti plynoucí z nově přijatého Zákona o starých dlužích, dle kterého muselo být privatizováno pouze 15% rozlohy bytového fondu. Města tak privatizovala pouze minimum bytů, především pak do rukou nově vznikajících bytových družstev, nikoliv do rukou individuálních vlastníků. V dnešní době bytový fond města Halle (Saale) disponuje dostatečnou kapacitou pro všechny potřebné formy sociálního bydlení, s nimiž se město potýká. I přes toto využití však městu stále zůstává velký nadbytek prázdných bytů, které musí průběžně bourat.

Privatizační procesy bytového fondu v Ostravě měly zcela odlišný charakter. Téměř celý bytový fond v majetku obce byl v průběhu 90. let a později privatizován, a to jak do rukou nových „malých“ bytových družstev, tak do rukou individuálních vlastníků (stávajících nájemníků). Takto zprivatizovaný bytový fond byl téměř kompletně

zrekonstruován, neopravené zůstaly pouze velmi zchátralé nemovitosti v sociálně vyloučených lokalitách a byty v majetku privátních společností. Bytovým společenstvem vyhovuje filozofie minimálních investic do svého bytového fondu, čímž oblast s neopravenými byty zneatraktivní, a byty nabídne obyvatelům bez příležitosti k pořízení si vlastního bydlení. Vyvábí tak příčinu k prohloubení sociální diferenciace ve městě tím, že tento bytový fond pronajímají obyvatelům závislým na sociálních dávkách.

Poslední, velmi důležitý faktor ovlivňující z historického hlediska proces sociálně prostorové diferenciace, je podstatný pouze v Ostravě. Jedná se početnou romskou komunitu žijící na území města. Tato komunita se průběžně rozrůstá již od 50. let 20. století, a po celou dobu se soustřeďuje do neatraktivních lokalit s nekvalitním bytovým fondem, o který majoritní populace města neprojevuje zájem. Přesto, že v sociálně vyloučených lokalitách nežijí pouze Romové, dosahuje jejich podíl v těchto oblastech 80 – 99%.

Z rozhovorů s experty v Halle (Saale) vyplynulo, že problematika etnické segregace na území města neexistuje. Ve srovnání s ostatními německými městy dosahuje podíl cizinců na území Halle (Saale) 3,8%, přičemž žádná z národnostních menšin není dominantní nebo problematická.

Lokalizace sociálně prostorové diferenciace

Přestože v obou zkoumaných městech mají lokality zasažené sociálně prostorovou diferenciací jiný charakter a velikost, lze identifikovat základní společné rysy, které jsou pro vznik lokality určující.

Významným lokalizačním faktorem je vzdálenost od centra města a určitý typ fyzické bariéry. V Halle (Saale) i v Ostravě se zkoumaná území nacházejí ve větší vzdálenosti od historického jádra či centra města. Sídlištní městské části v Halle (Saale) se nacházejí na okraji města za významnou silniční magistrálou. Modelem sociálně prostorové diferenciace bylo mezi panelová sídliště s nejvyšším výskytem ukazatelů sociální segregace zařazeno celkem 5 městských částí – Silberhöhe, Südstadt, Nördliche Neustadt, Südliche Neustadt a Westliche Neustadt. Vzhledem k velikosti těchto sídlišť však byla jejich periferní lokalizace jediným možným řešením. Vzdálenost od kompaktního města je pocitově násobena širokými prolukami nezastavěných zelených a vodních ploch. Sídlištní části jsou dobře dopravně dostupné, a to díky svému napojení na MHD (tramvaje, autobusy) a nechybí zde ani dostatečná doprovodná infrastruktura (obchody, školy, školky, apod.).

Také v Ostravě hraje významnou roli vzdálenost od kompaktní zástavby, a především existence fyzické bariéry, které tyto lokality obklopují z více stran. Jedná se především o staré průmyslové areály, doly či závody. Často se malé sociálně segregované lokality nacházejí v prolukách mezi kolejisti, v blízkosti dálničního náspu nebo v blízkosti důlních odvalů. Na rozdíl od Halle (Saale) se lokality nenacházejí vždy na periferiích města, ale především tam, kde byly vystavěny původní průmyslové areály (např. Vítkovice či Mariánské Hory leží ve vnitřní části města). Lze to však dát do souvislosti s velikostí vyloučených lokalit, které dosahují počtu několika domů, maximálně ulic. Za nejvýraznější sociálně prostorovou diferenciací negativně postižené obvody Ostravy lze považovat městský obvod Vítkovice, Slezskou Ostravu, Moravskou Ostravu a Přívoz a Mariánské Hory a Hulváky (viz zpracovaný model sociálně prostorové diferenciace). V rámci těchto obvodů byly identifikovány tyto nejvýznamnější sociálně vyloučené lokality: Sirotčí a Jeremenkova osada, Erbenova, Nerudova, Tavičská a Štramberská (městský

obvod Ostrava Vítkovice), Hrušov, Liščina, Zárubek a Osada Míru – Kunčičky (městský obvod Slezská Ostrava), Zadní Přívoz, Přední Přívoz (městský obvod Moravská Ostrava a Přívoz), Železná, Bedřiška a Červený kříž (Mariánské Hory a Hulváky), (také Kvasnička, 2010; Gabal, 2006). Kromě výše uvedených lokalit existuje na území města Ostravy řada dalších sociálně vyloučených lokalit, např. v městských obvodech Radvanice a Bartovice, Michálkovice, v menší míře v Ostravě Jihu a Porubě. Sociálně vyloučené lokality menších měřítek je možné nalézt také v dalších obvodech města Ostravy, v nichž je sociálně potřebným obyvatelům nabízeno bydlení na ubytovnách (většinou soukromých vlastníků). Jedná se např. o zařízení v městských obvodech Martinov a Nová Ves.

Přístupy k řešení sociálně prostorové diferenciace

Vzhledem k odlišnému historickému kontextu, vnímání i lokalizaci sociálně vyloučených lokalit na území obou měst se odlišují také přístupy k jejich řešení.

Proces sociální diferenciace není vedením města Halle (Saale) vnímán jako aktuální otázka k řešení. Sociálně prostorovou diferenciaci nevnímají jako stav, ale pouze jako přirozený proces vývoje města. Na toto téma nejsou ve městě Halle (Saale) zpracovávány žádné studie odborného nebo vědeckého charakteru. Přestože si vedení města uvědomuje, že se v panelových sídlištích koncentruje sociálně potřebné obyvatelstvo, situaci korigují pouze prostřednictvím doprovodných sociálně společenských programů vedoucích ke zlepšení vztahů mezi obyvateli lokality. Mnohem zásadnějším problémem je proces trvalé depopulace města, a s tím související nárůst prázdných bytových jednotek především ve výškových panelových domech, které jsou pro obyvatele nejméně atraktivní. Díky iniciativě „Stadtumbau Ost“ soustřeďují své úsilí do zatraktivnění těchto „nejproblematičtějších“ částí tím, že panelové domy bourají nebo postupně opravují. Současně probíhá také revitalizace veřejných prostor v rámci celého města. Priority vedení města jsou v souladu s prioritami federální vlády, která se svými programy zaměřuje na eliminaci rozdílů mezi starými a novými spolkovými zeměmi a vyrovnání životní úrovně německých měst.

Proces sociální diferenciace v Ostravě má zcela odlišný charakter, který má dlouhodobý vývoj a v současnosti vyvolává sociální napětí na území města. Existenci sociálně vyloučených lokalit vnímají jak samotní obyvatelé, tak vedení města i městských obvodů. Většina sociálně vyloučených lokalit představuje území, která v obyvatelích města vzbuzují obavy, čímž dostává proces sociální diferenciace také bezpečnostní rozměr, který je v Halle (Saale) zcela neznámý. Vztahy mezi obyvateli vyloučené lokality a okolního prostředí jsou napjaté, kriminalita v těchto oblastech přerůstá hranici organizovaného zločinu v podobě kuplířství, lichvy či distribuce drog. Neméně podstatným problémem jsou také narůstající aktivity extrémistických skupin, které podněcují viditelné konflikty. Z tohoto důvodu je problematika sociálně vyloučených lokalit na území města velmi ožehavým tématem, které vyžaduje zapojení města, veřejného i neziskového sektoru do řešení tohoto tématu. Vzhledem k hloubce a komplexnosti problémů však nelze očekávat přímá a jednoduchá řešení, která by situaci v Ostravě v reálném čase výrazně napravila či zlepšila.

Hlavním krokem je komplexní využití nástrojů bytové a sociální politiky na úrovni samospráv, v kombinaci s programy sociální a komunitní práce neziskových organizací. Toto úsilí však má naději na úspěch pouze za společného působení několika faktorů. V lokalitě je nutno nastartovat soudržnost místní komunity, aby bylo možné zapojit

obyvatele do realizace opatření, která budou za pomoci sociálních projektů navrhována. Participaci obyvatel na regeneraci lokality, v níž žijí, lze považovat za základní předpoklad její úspěšné revitalizace.

Musí také existovat politická vůle na místní úrovni problémy vyloučených lokalit řešit, nikoliv je přesouvat jinam. Zánik jedné sociálně vyloučené lokality totiž vede ke vzniku nové. Snahou místních samospráv by neměla být likvidace lokality a přesun jejich obyvatel, ale regenerace lokality a inkluze jejich obyvatel do majoritní společnosti.

Stejně tak musí existovat politická vůle řešit problémy sociální exkluze, a s ní související sociálně prostorovou segregaci na vládní úrovni. V případě, že nebude dostatečně legislativně upravena Koncepce bytové politiky, může dojít k situaci, kdy jsou města připravena řešit problematiku sociálního bydlení, ale neexistuje legislativní rámec, který by zajišťoval právní ochranu nejen klientů, ale také měst a privátních vlastníků. V souvislosti s neexistencí platné legislativy bude na úrovni místních samospráv velmi problematické nastavit podmínky financování sociálního bydlení z veřejných rozpočtů. Z Koncepce bytové politiky, která slibuje řešení sociálního bydlení, by pak měly vycházet změny sociální politiky státu, zejména v přístupu k poskytování sociálních dávek na bydlení, či doplatku na bydlení. Tímto opatřením by mohlo dojít k omezení tzv. „podnikání s chudobou“, které se týká především ubytoven soukromých vlastníků pro sociálně slabé.

V rámci řešení problematiky sociálně prostorové diferenciaci, lze však na území obou měst spatřovat již dnes řadu pozitivních výsledků. Město Halle (Saale) neustále pokračuje v revitalizaci svého bytového fondu v nejvíce potřebných panelových sídlištích, čímž zvyšuje atraktivitu bydlení a snižuje negativní vnímání těchto lokalit z pohledu svých obyvatel. Příkladem ve městě Ostravě může být projekt IPRM – Vítkovice, který zajistil významné investice do veřejného prostoru v oblastech ulice Sirotcí a Jeremenkova osada. Přestože obyvatelstvo v daných lokalitách zůstalo ve stejných sociodemografických charakteristikách beze změny zachováno, samotný městský obvod tuto lokalitu již jako problematickou nevnímá.

Závěrem lze uvést, že řešení problému sociálně prostorové diferenciaci je dlouhodobou záležitostí, která vyžaduje systémová opatření na všech úrovních, stejně jako kooperaci všech aktérů – státní správy, samosprávy, neziskových organizací a zejména lidí, kterých se tato opatření týkají. Pokud se tento problém nestane předmětem veřejného zájmu a zájmu politických reprezentací, nelze očekávat, že bude možné dosáhnout žádaných výsledků pouze díky využití technických a právních nástrojů řešení sociálně vyloučených lokalit.

Literatura

- Baum, D. H., Vondroušová, K., Tichá, I. 2014. *Charakteristika sociálně prostorové segregace ve srovnání dvou měst (Halle – Ostrava)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Blažek, J., Csank, P. 2007. „Nová fáze regionálního rozvoje v ČR?“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 05: 945–965.
- Burjanek, A. 1997. Segregace. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, Volume 33, Issue. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 423–434.
- Friedrichs, J. 1978. *Methoden empirischer Sozialforschung*. Berlin: Rowohlt
- Gabal I. a kol. 2006: *Analýzy sociálně vyloučených lokalit a komunit v České republice a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. GAC, Nová škola, Praha, s. 117.

- Gabal I. a kol. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR 2015*. Citováno online [2015-12-11] http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analýza_sociálně_vyloučených_lokalit_GAC.pdf.
- Gabal, I., Víšek, P. 2010: Východiska pro formulaci a implementaci politiky začleňování obyvatel vyloučených lokalit do české společnosti a její sociální a ekonomické struktury. Praha, Gabal, Analysis and consulting a Socioklub.
- Horák, J. a kol. 2009. Identification and Monitoring of Socially Excluded Localities of Ostrava City Using a Register of Unemployment. VSB. Technická univerzita Ostrava, 18 s.
- Jiřík, K. a kol. 1993. *Dějiny města Ostravy*. Ostrava: Sfinqa
- Junecký, A. 2006: Sociální reformy Hartz IV jako vyústění sjednocovacího procesu Německa. Bakalářská práce, Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.
- Kovář, J. 2012: Ostrava a Ostravsko do polovina 60. let minulého století. In: Hruška-Tvrdlík, L. (ed.) *Industriální město v postindustriální společnosti*. 2. díl. Ostrava, ACCENDO. s. 56–72.
- Kvasnička, R. 2010. *Popis sociálně vyloučených romských lokalit regionu Ostravska*. Ostrava: Agentura pro sociální začleňování.
- Landler, M. 2004: East Germany Swallows Billions and Still Stagnates, New York Times, online: <http://www.nytimes.com/2004/07/21/world/east-germany-swallows-billions-and-still-stagnates.html>
- Macešková, M., Ouředníček, M., Temelová, J. 2009. Sociálně prostorová diferenciace v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku. *Ekonomický časopis* 57, 7: 700–715. Citováno online [2013-08-25]. Dostupné z: <http://www.cceol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=27cf9b3a-8555-410b-b35a-b8364e3b8cdc&articleid=1577b96b-b583-45d3-9cc7-e57cb523dfd2>
- Marcuse, P., van Kempen R. 2000a. „Introduction“. Pp. 1-21 in Marcuse, P., van Kempen R. (eds.): *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford: Blackwell Publishers.
- Marcuse, P., van Kempen, R. 2000b. „Conclusion: A Changed Spatial Order“. Pp. 249-275 in Marcuse, P., van Kempen R. (eds.): *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford: Blackwell Publishers.
- Mareš, P., Horáková, M., Rákoczyová, M. 2008. *Sociální exkluze na lokální úrovni*. Praha: VÚPSV.
- Matoušek, R. 2013: Nová výstavba obecního bydlení v Česku z pohledu sociální a prostorové spravedlnosti. *Geografie*, č. 2 roč. 118, s. 138–157
- Matoušek, R., Sýkora, L. 2011. Environmental justice and residential segregation in Czechia: the case of Roma resettlement in the town of Vsetín. *AUC – Geographica*, 46, č. 2, s. 81-94
- Matznetter W. 2002. „Social Housing Policy in a Conservative welfare State: Austria as an Example“, *Urban Studies*, 2, 265-282.
- Měchýř, J. 2001. Takzvaná transformace a některé její sociální důsledky (1989-1992). In: *K novověkým sociálním dějinám českých zemí IV*. Kárník a kol. Praha, Karolinum. 181s.
- Musil, J. 1967. *Sociologie soudobého města*. Praha: Svoboda.
- Musil, J. 2003. Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950–2000/The Transformation of Urban Sociology in the United States and Europe 1950–2000. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39, 2: 137–167.
- Ouředníček, M. 2005. Můžeme zjistit míru segregace? In: *Prevence prostorové segregace*, eds., by Luděk Sýkora a Jana Temelová. Praha: Univerzita Karlova – Přírodovědecká fakulta, 5 s.
- Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. 2011. Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky. *Revue pro výzkum populačního vývoje*, 60.

- Park, R. E. 1926. The urban Community as a Spatial Pattern and a Moral Order. The Urban Community, 3-18 s.
- Rumpel, P., a kol. 2010. Urban shrinkage in Ostrava, Czech Republic. Work package, 2, 61.
- Rumpel, P., Slach, O. 2012. *Governance of shrinkage of the city of Ostrava*. Praha: European Art and Science Publishing.
- Saunders, P. 2001. „Urban Ecology“. Pp. 36-51 in Paddison, Ronan (ed.): Handbook of Urban Studies. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Schmahl, A. 2008: Ursachen für Unterschiede in der Entwicklung der Großwohnsiedlungennin den neuen Bundesländern und der Tschechischen Republik nach 1989 am Beispiel von Halle (Saale) und Ostrava. Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg, Diplomarbeit.
- Sládek, J. 2011: Privatizace bytového fondu v České republice. In: Lux, M. (ed.): Standardy bydlení 2010/2011: Sociální nerovnosti a tržní rizika v bydlení. Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 19–27.
- Steinführerová, A. 2003. Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno. Sociologický časopis / Czech Sociological Review 39, 2: 169–192.
- Sýkora, L. 2010. *Rezidenční segregace*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- Sýkora, L. 1996: The Czech Republic. In: Balchin, P. (ed.): Housing policy in Europe. Routledge, London and New York, s. 272-288.
- Temelová, J., Sýkora, L. (eds.). 2005. *Prevence prostorové segregace*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.
- Vacková, B., Galčanová, L., Hofírek, O. 2011: „Za čistší město“ Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy. Sociologický časopis 47, č. 4, s. 633-656.
- Vašečka, I. 2003. Sociální soudržnost, sociální vztahy, sociální struktura. In Gál, F. et al. Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020. Pracovné zošity, 3. Bratislava.
- Vystoupil, J., Weclawowicz, G. 1987. Vnitřní struktura Katovic a Ostravy. Srovnávací studie z faktorové ekologie. *Sborník ČGS*, 92: 1–18.
- Walossek, W. 2006. 1200 Jahre Halle – Zur Grundrissentwicklung der Stadt, In: Friedrich, K. Frühauf, M.: Halle und sein Umland. Geographischer Exkursionführer, Halle:mdv. S. 33-41.
- Zdařilová, R. 2006 Proměny bydlení v průběhu 20. století. Sborník vědeckých prací Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava číslo 1, rok 2006, ročník VI, řada stavební

Online zdroje

- Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2012, 2013. Citováno online [2013-08-25]. <http://www.vlada.cz/cz/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/zprava-o-stavu-romske-mensiny-v-ceske-republice-za-rok-2012-113913/>
- ÚÚR – Ústav územního rozvoje 2011: Výsledky dotazníkové akce o změnách v obecním bytovém fondu ve vybraných městech (2009, 2010), ÚÚR – Ústav územního rozvoje 2011: Výsledky dotazníkové akce o změnách v obecním bytovém fondu ve vybraných městech (2009, 2010), Citováno online [2013-07-03]: <http://uur.cz/default.asp?ID=43>